
פרק יג

"לקרב הדינים אל השכל"

♦ "שפה ברורה בצרור הצחות צרורה"

הרמב"ם ומר יוסף ג'אבר / לשון הקודש טהורה / שבח מרן: "ומי כמוהו מורה בלשון קצר וצח כלשון המשנה?" / "לשון הרמב"ם הצח והברור": לשון הזהב / "אהוב ונחמד קרוב וידיד" / קישוטי תורה / ויהי אור! / "מאיימין... ומטריפים... ומטריחין... ומדקדקין... ומשתדלין..." / הרמב"ם כפרשן לתלמוד

♦ "זה הכלל": כללי הרמב"ם

♦ כללים בלי מילים

♦ פסוקים 'חדשים' במשנה-תורה

♦ טעמים 'חדשים' בניגוד למסקנת הגמרא

♦ עריכה מיוחדת: "שיהיה נקל לדעת אותו על פה"

א. "שירת משה": סגנון הכתיבה / ב. "והמנין מבוא גדול ללמוד הענין על פה" / ג. סדר מסודר / "במקומו" - היכן?

♦ הלכות קידוש החודש לתינוקות של בית רבן

♦ "כמה אוהב זה המחבר חשבונות גדולות!"

♦ טעמי ההלכות במשנה-תורה: קב ונקי ונימוקו עמו"

טעמי הלכות בדרך קצרה / טעמי הלכות בדרך ארוכה / "ברוך שם כבוד מלכותו" בלחש / ברכת כהן רשע: "אל תהי ברכת הדיוט קלה בעיניך" / שלשה טעמים לאיסור למוקצה בשבת / "ומפני מה תיקן...": תקנות חכמים / "בהלכות קידוש החדש שבספר זה נבאר עיקר מנהג זה" / "יתבונן בלשון החיבור בטעם שהזכיר בדין זה!" / "טוב טעם ודעת למדני"

"לקרב הדינים אל השכל"

ב פרק הקודם הארכנו אודות ה'שלושה כתרים' שבהם הכתיר רבי יוסף ב"ר טודרוס את המשנה-תורה של הרמב"ם, אבל ברור שיש להוסיף עליהם, ובכך נעסוק בפרק הנוכחי.

באחת התשובות שכתב הרמב"ם, הוא מגלה לנו באופן נדיר שאחת מהמטרות הברורות של הספר היא "לקרב הדינים אל השכל". שם, בקשו השואלים מהרמב"ם לבאר להם מה שנראה כסתירה בין פסק-דין במשנה-תורה לדברי הגמרא, עד שעלה על דעתם שמדובר בטעות סופר! השיב הרמב"ם כי אכן צדק השואל ודקדק היטב, אך שינה בכוונה מלשון הגמרא, כדי להתאים את פסק ההלכה למציאות הפשוטה. הנה השאלה והתשובה:

שאלה:

יבאר לנו כבודך מה שזכרתו בהלכות חמץ ומצה בפ"א שלא הבננו אותה, ואנחנו מספקין בה שמא טעות סופר:

..."שעה חמישית אין אוכלין בה חמץ גזרה משום יום המעונן שמא יטעה בין ה' לו" (שעה חמישית לשעה ששית), והנוסח בהלכות רב אלפס "שמא יטעה בין ה' לז". תבאר לנו הנוסח האמיתי.

תשובה:

מה שנזכר בהלכות [הרי"ף] "שמא יטעה בין ה' לז" "הוא האמת והוא מאמר התלמוד¹, כפי מה שהקשה שם. וזכרתי אני דבר הנופל לרוב והוא חלוף שעה בשעה אחריה, בהיות שכוונתי בכל החבור הזה לקרב הדינים אל השכל.

תשובות הרמב"ם, סימן רנב

דברי הרמב"ם ברורים: "כוונתי בכל החבור הזה לקרב הדינים אל השכל" – כל "כוונת החיבור" ומטרתו היא "לקרב הדינים אל השכל". הרבה מאוד עשה רבינו כדי שכל אחד יוכל לעמוד על הבנת ההלכה בקלות.

בשורות הבאות נעמוד על כמה אופנים אלו כדי "לקרב הדינים אל השכל", ואולי גם ללב של הלומד – שפה ברורה, כללים, מספרים, טעמי הלכות, ועוד.

"שפה ברורה בצרור הצחות צרורה"

הדבר הראשון והבולט ביותר שעשה הרמב"ם כדי לקרב את הדינים לשכלו של כל לומד, הוא כתיבת הספר בשפה ברורה וצחה. באיגרתו של רבי יוסף הלוי, שהוזכרה בפרק הקודם, מעלה רבי יוסף על נס את מעלת הלשון והסגנון של המשנה-תורה:

"כי לא בלעגי שפה ובלשון אחרת ידבר"² – כי אם בשפה ברורה בצרור הצחות צרורה – לא נטה משפת הקודש על ימינו ועל שמאלו, רק עלה דרך גבולו בלשון מדברת צחות. רבי יוסף ב"ר טודרוס הלוי, קבוצת-מכתבים, מכתב ב

ואכן, ספר משנה-תורה נדיר ויחיד במינו גם בשפתו. משעה שהרמב"ם תכנן את ספרו המשנה-תורה, גמלה בלבו ההחלטה לכתוב את ספרו הגדול דווקא בלשון-הקודש – בשפת-חכמים (לשון המשנה) שהיא שפה טהורה, צחה, ברורה ובהירה. בהחלטה זו שלל הרמב"ם שתי אפשרויות נוספות לשפתו של הספר:

1. פסחים יב, ב.
מיושר להשמע". רבי יוסף ב"ר טודרוס משתמש כאן בלשון הפסוק הזה באופן חיובי – "כי לא בלעגי שפה ובלשון אחרת ידבר".

2. עפ"י ישעיהו כח:יא – "כי בלעגי שפה ובלשון אחרת ידבר אל העם הזה". ומפרש רש"י שם: "לעגי: לשון הפוך שאינו

- א. לשון המקרא, משום שאינה כוללת את כל המילים שהשתמשו בהם החכמים במקורות.
 ב. לשון התלמוד, משום שהיא ארמית שבימי הרמב"ם כבר לא היתה נהירה לרוב העם.
 וכך מסביר הרמב"ם את החלטתו בשעה שהוא כתב את הקדמתו לספר-המצוות ושיתף את הקורא על תכנונו של המשנה-תורה:

וכן ראיתי לנכון שלא אחברהו בלשון כתבי הקודש³, לפי שאותו הלשון המקודש קצר היום בדינו להשלים בו כל עניני הדינים.

וכן לא אחברהו בלשון התלמוד לפי שאין מבינים אותו היום מבני עמנו כי אם יחידים, ומלות רבות ממנו זרות וקשות אפילו לבקיאם בתלמוד.

אבל אחברהו בלשון המשנה כדי שיהא קל לרוב האנשים.

הקדמת הרמב"ם לספר-המצוות

חשוב להדגיש שהרמב"ם אינו מנמק כאן מדוע לא חשב לכתוב את ספרו בערבית, השפה שבחר לכתוב את כל שאר חיבוריו. מתוך שתיקתו נראה שבכלל לא עלתה על דעתו לכתוב את הספר הזה בערבית, שכן אצלו היה ברור שספר האמור להיות הספר המרכזי לתורה-שבעל-פה – "ספר כולל" המאחד את כלל ישראל בכל העולם כולו – לא היה יכול בכלל להיכתב בשפה זרה⁵.

הרמב"ם ומר יוסף ג'אבר

שליטת השימוש בשפה הערבית באה לידי ביטוי מובהק בתשובה אחת שכתב הרמב"ם ללומד פשוט מבגדאד, מר יוסף ג'אבר, שלא ידע לשון הקודש על בוריה. הוא התחנך והפציר את הרמב"ם לתרגם את המשנה-תורה לערבית. אמנם הרמב"ם סירב, אך השיב לו בכבוד ובחיבה יתירה שאין זה עולה כלל על הדעת להפסיד את "נעימות הלשון". רבינו אף הבטיח לו שאם יתאמץ ללמוד ולהבין, לו ספר אחד מתוך הי"ד ספרים בלשון שהרמב"ם כתב את הספר, אז בקלות הוא יכול ללמוד את השפה "ותבין כל החיבור כולו!"⁶:

וראוי לך גם כן, שתלמד זה השיעור מלשון הקודש שחיברנו בו החיבור, כי הוא קל להבין וקרוב להתלמד מאד. ואחר שתתחנך בו בספר אחד תבין כל החיבור כולו. ואיני רוצה בשום פנים להוציא ללשון ערבי, לפי שכל נעימותיו יפסדו. ואני מבקש עתה להחזיר פירוש-המשניות וספר-המצוות ללשון הקודש. [ומה שביקשת] שאחזיר זה החיבור ללשון ערבי – אל תבקש זה כלל!

איגרות הרמב"ם, עמ' תט

לשון הקודש טהורה

כאמור, רבינו שלל את האפשרות לכתוב את ספרו בארמית והקפיד על כך בעקביות. הגיעו דברים לידי כך שכדי לשמור על טהרת הלשון תרגם רבינו ביטויים ומונחים תלמודיים שגורים בארמית ללשון הקודש. כך, למשל, אצל הרמב"ם המונח התלמודי המפורסם 'מיגו' הופך ל'מתוך', והכלל 'כל דאליס גבר' הופך ל'כל המתגבר זכה'⁶.

3. ע"פ תרגומו של הר"י קאפה. התרגום הנפוץ הוא "לשון ספרי הנבואה".

6. ראה לדוגמא הלכות שכנים, פ"ג ה"י. יש הרואים בתרגום זה של הרמב"ם ("כל דאליס גבר" – "כל המתגבר זכה") דוגמא ומופת לנקיטת לשון. רבינו מעדיף לשון 'מתגבר' שמשמעה לעיתים חיובי ("איזהו גבור" וכיו"ב), על 'אליס' שמשמעו שלילי ("גברא אלימא"). ו"זוכה" שמשמעו עדין יותר מ"גובר" (יין מלכות עמ' 484).

4. כלשון הרמב"ם לתלמידו החביב, רבי יוסף בן יהודה: "קנא קנאתי לה' אלקי ישראל בראותי אומה שאין לה ספר כולל לאמתו של דבר" (איגרות הרמב"ם, עמ' ש').

5. בנוסף לזה יש להזכיר את רצונו של הרמב"ם שספרו

לשם המחשה, נציג דוגמא של סוגיא בגמרא שבמקור כתובה בארמית מצד אחד, ומצד שני כפי שנכתבה על-יד הרמב"ם בלשון הקודש צחה וברורה. בעצם, לא מדובר רק בתרגום משפה לשפה אלא אנו עדים כיצד הרמב"ם עורך ומסכם את הדברים בדרך קצרה ובהירה, כך שדברי הרמב"ם ברורים וקלים להבנה "לקטן ולגדול".⁷

מסכת עירובין דף עג, א	משנה תורה, הלכות עירובין פרק ז הלכה י
בעא מיניה רב חייא בר אבין מרב ששת: בני בי רב דאכלי נהמא בבאגא (=סועדים אצל מארחים בבקעה), ואתו ובייתי בבי רב (=ובאים לישון בבית המדרש). כי משחינן להו תחומא (=כשאנו באים למדוד להם את התחום לענין שבת), מבי רב משחינן להו או מבאגא משחינן להו? אמר ליה [רב ששת]: משחינן מבי רב. [רב חייא חוזר ומקשה:] והרי [מי ש]נותן את עירובו בתוך אלפים אמה ואתי ובייתי בביתיה, דמשחינן ליה תחומא מעירוביה! [משיב רב ששת:] בההוא אנן סהדי, ובהדא אנן סהדי. בההוא אנן סהדי דאי מיתדר ליה התם – ניחא ליה. ובהדא אנן סהדי, דאי מייתו להו ריפתא לבי רב – ניחא להו טפי. (=בכל מקרה אנו מעריכים את דעתו, מהיכן היה מעדיף לאכול).	התלמידים שהולכין ואוכלין בלילי שבת בשדות ובכרמים אצל בעלי הבתים שפתן מצויה לעוברי דרכים הבאים שם ובאים ולנים בבית המדרש, מהלכין אלפים אמה לכל רוח מבית המדרש לא ממקום האכילה, שאילו מצאו סעודתן בבית המדרש לא היו יוצאין לשדה ואין דעתן סומכת לדירה אלא על בית מדרשם.

שבח מרן: "ומי כמוהו מורה בלשון קצר וצח כלשון המשנה?"

על מעלתו הנפלאה של כתיבת המשנה-תורה בשפה ברורה וצחה יש להביא את דברי המפרש הגדול של ספרו, הלא הוא מרן רבי יוסף קארו. בפירושו ה'כסף-משנה', הוא פותח את הקדמתו בשבח מפעלו הגדול של הרמב"ם, ומכלל המעלות שיכול להדגיש, בחר דווקא את הפרט הזה של "לשון קצר וצח".

ראה ראיתי את אשר "הואיל משה – המאור הגדול בר מיימון ז"ל – "באר את התורה הזאת"⁸, "תורה צוה לנו משה מורשה"⁹ וחיבר חיבור הי"ד הגדולה על כל משפטי התורה כולה כלליה פרטיה ודקדוקיה. ומי כמוהו מורה בלשון קצר וצח כלשון המשנה?

הקדמת מרן לכסף משנה

"לשון הרמב"ם הצח והברור": לשון הזהב

לאחר שנוכחנו לדעת את שפתו הייחודית, הצחה, ו"נעימת הלשון" של הרמב"ם, וכן את העריכה הבהירה המופיעה בהלכותיו, אין פלא שזכה המשנה-תורה, ומכל ספרי הראשונים והאחרונים מימי חז"ל ועד ימינו הוא מכונה 'לשון הזהב'.¹⁰

בעל התוספות יום טוב הפליג בשבח לשונו של הרמב"ם:

ואחריו (=אחר הרי"ף) קם הרב הגדול הרמב"ם ז"ל ואחז לו דרך קצרה אחרת ללכת בדרכי רבינו הקדוש מחבר המשניות, וסילתו כסולת נקיה לכל פסקי המשנה והגמרא... **ובלשון צח**

10. וכך, במשך הדורות עד היום הזה, מדקדקים לומדי-תורה וגאוני עולם על כל מילה שיצא מעטו של הרמב"ם במשנה-תורה. דוגמא אחת ללמד על הכלל, כך כותב רבי מאיר שמחה הכהן מדווינסק בפירושו על הרמב"ם: "אולם נראה דיש כאן דקדוק גדול ללשונו הזהב..." (אור-שמח, הלכות אישות, פרק יז הלכה י).

7. כלשון הרמב"ם בהקדמתו למשנה-תורה: "וראיתי לחברה... דברים ברורים קרובים נכונים... עד שיהיו כל הדינים גלויין לקטן ולגדול בדין כל מצוה ומצוה".

8. ע"פ דברים אה: – "...הואיל משה באר את התורה הזאת לאמר".

9. דברים לג:ד.

וקצר ידבר אל העם... אין לגמור ההלל על החיבור כמות שהוא בכלל, וגם בפרטו **בנועם צחות דבריו** וביופי סידוריו.

הקדמת בעל תוספות יום טוב לפירוש מעדני מלך על הרא"ש

גם רבי יעקב עמדין הנודע בדרכו החדה, שאינה נושאת-פנים¹¹, יוצא מגדרו ומשבח את הסגנון הצח והבהיר של המשנה-תורה כתופעה שאין דומה לה בין כל המחברים אחרי חתימת התלמוד:

ראה גם ראה תירוצו של הריק"ר (=רבי יוסף קארו) ויאמר נא המעיין הישר – האם יתכן לומר כן על קטן שבקטנים, כל שכן **בלשון הרמב"ם הצח והברור עשר ידות על כל לשונות המחברים שעמדו לישראל אחר חתימת התלמוד**. חס ושלום! לא תהא כזאת בישראל ואפילו אמרה יב"ן (=הושע ב' נ"ו) לא צייתנא ליה!

לחם שמים, מסכת פאה פרק ז

"אהוב ונחמד קרוב וידיד"

את נעימותו וסגנונו הפיוטי של הרמב"ם אפשר לראות לאורך כל הספר, ומודגש ביתר שאת כשהוא מדבר על נושא שכל-כך קרוב ללבו – הבעל תשובה – הוא משווה בין "אמש" ובין "היום":

גדולה תשובה שמקרבת את האדם לשכינה.

...התשובה מקרבת את הרחוקים – **אמש** היה זה שנאו לפני המקום **משוקץ ומרוחק ותועבה, והיום** הוא **אהוב ונחמד קרוב וידיד**...

הלכות תשובה, פרק ז הלכה ו

קישוטי תורה

אף שהחליט רבינו לכתוב את פירושו בלשון המשנה ולא לשון התנ"ך או התלמוד (כפי שהבהיר בהקדמתו לספר-המצוות), לעתים נקט הרמב"ם כדרכם של גדולי הספרדים הפייטנים, וכדי לעטר את הלשון, הוא מקשט את פירושו בלשון המקרא¹².

עיטורי לשון אלו, הם בגדר חזון נפרץ ברמב"ם¹³. בנוסף לכך, פעמים רבות מביא הרמב"ם בהלכותיו לשונות של פסוקים מבלי להקדים "שנאמר" או ביטוי דומה, והפסוק כאילו מסתתר בתוך פסקי ההלכה (כמו "ארוכה מארץ מדה"¹⁴, "מפוזר ומפורד"¹⁵ או "שמח וטוב לב"¹⁶).

אך ישנו קטע אחד מיוחד במשנה-תורה, שלשונו של הרמב"ם היא ממש פלאי-פלאים – שילוב של פיוט הפונה אל הָרָגֶשׁ, תוכחה הפונה אל השכל, והלכה פסוקה – והכל משולב ומעוטר בלשונות מן המקרא.

כמה קשה לתרץ את הקושיא הידועה – הסתירה בין ידיעה ובחירה – כותב הוא כלשון הפסוק באיוב (יא:ט): "דע שתשובת שאלה זו **ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים**, וכמה עיקרים גדולים והררים רמים תלויים בה..."

15. בדיני פסח, משתמש הרמב"ם בלשון של חג הפורים (אסתר ג:ח – "ישנו עם אחד **מפוזר ומפורד** בין העמים"), וז"ל: "החמץ שמניח בלילי ארבעה עשר כדי שיאכל ממנו למחר עד ארבע שעות אינו מניחו **מפוזר ומפורד** בכל מקום".

16. גם כאן הרמב"ם כותב כלשון מגילת אסתר, והוא משתמש במילים "שמח וטוב לב" שנאמרו לגבי המן ("ויצא המן ביום ההוא **שמח וטוב לב**" – אסתר ה:ט) בשתי צורות: פעם אחת באופן חיובי, שבפסח חייב להיות "שמח טוב לב" ("שבעת ימי הפסח ושמונת ימי החג עם שאר ימים טובים... וחייב אדם להיות בהן **שמח וטוב לב**" – הלכות יום טוב פ"ו ה"ז), ופעם שנייה באופן שלילי – שבתענית אסור להיות "שמח טוב ולב" ("כל השרוי בתענית... הרי זה לא ינהוג עידונין בעצמות... ולא יהיה **שמח וטוב לב**" – הלכות תעניות פ"א ה"ד).

11. היעב"ץ נוהג לבקר את כל גדולי ישראל בחריפות גדולה בלי לחסוך במילים. ועל-כן, דברי הערכה מפיו מקבלים ערך מיוחד.

12. ציטוטים מפסוקי התנ"ך הוא אחד הדברים הנפוצים ביותר בספרות היהדות, בעיקר בפרשנות המקרא, ובספרי מחשבה והשקפה, ואילו בספרי הלכה, ובמיוחד הלכה-פסוקה, אין זו תופעה רגילה כלל. הדברים נכונים לגבי משנתו של רבי יהודה הנשיא, הראשון שהעלה על הכתב את התורה שבעל-פה, שאין הוא מרבה להביא פסוקים. כך הם פני הדברים גם ב"שולחן ערוך" של מרן רבי יוסף קארו. אך לא זו היא דרכו של רבינו משה בן מימון בחיבור ההלכתי שלו, המשנה-תורה, שמביא את פסוקי התורה לרוב, אלפי פעמים.

13. ואולי העובדה שהשימוש בלשונות התנ"ך כמליצה נעשה נפוץ בקרב כותבים ומחברים בדורות הבאים, היא בעקבות הרמב"ם.

14. בהלכות תשובה (פ"ה ה"ה) כשהרמב"ם רוצה לבטא

מדובר באחת ההלכות שהתפרסמה מאד, ובגלל סגנונה המיוחד ומשמעותה הנוגעת בנימי הנפש, יהודי תימן נוהגים עד היום לקרוא אותה לפני תקיעת שופר בראש השנה, בנעימה מיוחדת המרטיטה את הלב.

צילום דף מהמחנה תורה, הלכות תשובה

טעמו המשובב נפש של הרמב"ם למצות תקיעת שופר

הנה חלק מההלכה המיוחדת הזו בתוספת סימני חלוקה:

אף על פי שתקיעת שופר בראש השנה גזירת הכתוב, רמז יש בו, כלומר עורו ישינים משנתכם ונרדמים הקיצו מתרדמתכם / וחפשו במעשיכם וחזרו בתשובה / וזכרו בוראכם / אלו השוכחים את האמת בהבלי הזמן ושוגים כל שנתם בהבל וריק / אשר לא יועיל ולא יציל הביטו לנפשותיכם / והטיבו דרכיכם ומעלליכם / ויעזבו כל אחד מכם דרכו הרעה ומחשבתו אשר לא טובה...

הלכות תשובה, פרק ג הלכה ד

כפי שנראה בטבלה, דברי הרמב"ם בשורות מרגשות אלו, משובצות בלשוניות הנביאים והכתובים מהספרים איוב, איכה, קהלת, ישעיה, שמואל וירמיה, עיון בפסוקים במקורם שופך אור מיוחד על כוונת הרמב"ם 'בין השורות':

פסוקי תנ"ך	משנה-תורה, הלכות תשובה פרק ג הלכה ד
ואיש שכב ולא יקום עד בלתי שמים לא יקיצו ולא יעורו משנתם. (איוב יד:ב)	עורו ישינים משנתכם, ונרדמים הקיצו מתרדמתכם
נחפשה דרכינו ונחקורה ונשובה עד ה'. (איכה ג:מ)	וחפשו במעשיכם, וחזרו בתשובה
וזכרו את בוראֵיך בימי בחורתיך עד אשר לא יבאו ימי הרעה והגיעו שנים אשר תאמר אין לי בהם חפץ. (קהלת יב:א)	וזכרו בוראכם
ומצרים הבל וריק יעזרו לכן קראתי לזאת רהב הם שבת. (ישעיה ל:ז)	אלו השוכחים את האמת בהבלי הזמן ושוגים כל שנתם בהבל וריק
ולא תסורו כי אחרי התהו אשר לא יועילו ולא יצילו כי תהו המה. (שמואל א' יב:כא)	אשר לא יועיל ולא יציל הביטו לנפשותיכם
כה אמר ה' צבאות אלהי ישראל היטיבו דרכיכם ומעלליכם ואשכנה אתכם במקום הזה. (ירמיה ז:ג)	והטיבו דרכיכם ומעלליכם
יעזב רשע דרכו ואיש און מחשבתיו וישב אל ה' וירחמהו ואל אלהינו כי ירבה לסלוח. (ישעיה נה:ז)	ויעזבו כל אחד מכם דרכו הרעה ומחשבתו אשר לא טובה.

כדי להמחיש את 'לשון הזהב' של הרמב"ם נערוך כמה השוואות בין מקור ההלכות בגמרא ללשונו של הרמב"ם במשנה-תורה. בחרנו בדוגמאות שבכל אחת מהן נראה כיצד הרמב"ם מבהיר את הדברים בתוספת מלים ספורות של תיאור שלא מופיעות במקור.

בקטע הבא, יש ביטוי לכך שהנוסח של הרמב"ם הוא ברור ובהיר. שנינו במשנה ריש מסכת פסחים "אור לארבעה עשר בודקין את החמץ". ועל כך מתנהל בגמרא דיון ארוך של כמה עמודים מה פירוש הדברים, שכן המלה "אור" לא ברורה, עד שבסופו של דבר באה המסקנה שהכוונה לליל ארבעה עשר הקרוי "אור" – ובלשון סגי נהור¹⁷. אך הרמב"ם ב'לשונו הזהב' כותב דברים בהירים: "מתחילת ליל ארבעה עשר"¹⁸.

[illegible]

והנה דוגמא נוספת להבהרה ברורה בלשונו של הרמב"ם לעומת לשון סתומה של הגמרא. למילה הסתומה "מאיימין" מוסיף הרמב"ם המחשות ודוגמאות כדי להבהיר את ההלכה עד תומה.

17. השווה מה שכתב הרמב"ם בפירושו למשנה בריש פסחים: "ונקרא הלילה אור כדרך שנקראין כמה דברים בהפכן, ועשה כן כדי לדבר בלשון נאה ומעולה, ולא תהא פתיחת הספר בשם העדר מן ההעדרים, כלומר החושך".

18. אגב: לגבי הדיקוּק של הרמב"ם לפרש שהכוונה ל"תחילת" הלילה יש להעיר כי מתוך דברי בר-פלוגתיה הוא הראב"ד

הרמב"ם כפרשן לתלמוד

למרות שהמשנה-תורה הוא בוודאי ספר-פסיקה ולא פרשנות, ואף-על-פי שהרמב"ם מגיש את פסקי ההלכה בלשון קצרה ביותר, הרי לפעמים, כשיש צורך, הופך רבינו להיות פרשן של הגמרא, כדוגמת רש"י, 'הפרשן הגדול' בה"א הידיעה.

ניקח לדוגמא את הביטוי התלמודי הנודע "פסיק רישיה ולא ימות". בגמרא הביטוי סתום, וכשהרמב"ם מביא את העניין בספרו, לא זו בלבד שהוא משתמש במשל זה ולא מסתפק במסקנת ההלכה-למעשה הנובעת ממנו, אלא גם ממחיש את הדברים היטב בנועם צחות לשונו.

מסכת שבת דף קג, א (ועוד)	הלכות שבת פרק א הלכה ו
פסיק רישיה ולא ימות.	עשה מעשה ונעשית בגללו מלאכה שוודאי תיעשה בשביל אותו מעשה אף על פי שלא נתכוין לה חייב, שהדבר ידוע שאי אפשר שלא תעשה אותה מלאכה. כיצד? הרי שצריך לראש עוף לשחק בו לקטן וחתך ראשו בשבת, אף על פי שאין סוף מגמתו להריגת העוף בלבד חייב, שהדבר ידוע שאי אפשר שיחתוך ראש החי ויחיה אלא המוות בא בשבילו. וכן כל כיוצא בזה.

"זה הכלל": כללי הרמב"ם

אחת הדרכים המיוחדות של הרמב"ם בצורת הרצאת הדברים היא יצירת 'כללים'. כנראה שדרך זו שאובה מהש"ס, שבו מופיעים פעמים רבות דינים שונים ואחריהם נאמר "זה הכלל".

לדוגמא מהש"ס, הנה לפנינו משנה במסכת הראשונה, מסכת ברכות:

הביאו לפניו מליח בתחלה ופת עמו, מברך על המליח ופותר את הפת, שהפת טפלה לו.

זה הכלל: כל שהוא עיקר ועמו טפלה, מברך על העיקר ופותר את הטפלה.

משנה, ברכות פרק ו משנה ז

ובעקבות המשנה, כך נוהג גם הרמב"ם בהרבה מקומות בחיבורו. הנה למשל דברי הרמב"ם בספר-זמנים:

אין אדם יוצא ידי חובתו באכילת מצה שהיא אסורה לו כגון שאכלה טבל או מעשר ראשון שלא נטלה תרומתו או שגזלה.

זה הכלל: כל שמברכין עליו ברכת המזון יוצא בה ידי חובתו, וכל שאין מברכין עליו ברכת המזון אין יוצא בה ידי חובתו.

הלכות חמץ ומצה, פרק ו הלכה ז

אכן, לאורך המשנה-תורה מצינו כשישים מקומות שהרמב"ם כותב במפורש "זה הכלל", אבל יש מקומות שהוא משתמש בלשון אחר. דוגמא אחת היא בהלכות מכירה, שם הרמב"ם כותב על ה"עיקר הגדול" של דיני מכירה:

וזה עיקר גדול בכל דברי משא ומתן הולכין אחר לשון בני אדם באותו המקום ואחר המנהג,
אבל מקום שאין ידוע בו מנהג ולא שמות מיוחדין אלא יש קורין כך ויש שקורין כך עושים כמו שפירשו חכמים בפרקים אלו.

הלכות מכירה, פרק כו הלכות ז-ח

יש לציין שרוב ה'כללים' של הרמב"ם הם יצירה שלו ובדרך-כלל לא העתק מהמשנה. הרמב"ם שכמובן לא כתב את חיבורו על יסוד ההנחה שיבואו נושאי-כלים ויפרשו את דבריו – מצא לנכון להרבות ב'כללים' כדי שהלומד יבין את ההלכות על בורין.

אף במקומות שהרמב"ם לא כותב בפירוש, "זה הכלל" או "זה עיקר גדול", וכדומה, הרי הוא קובע כללים גדולים בלי לציין זאת במפורש. דוגמא למופת: כפתיחה להלכות שבת פורס הרמב"ם שורה של 'כללים', שלכאורה הם 'כללי לשון' בלבד, אבל למעשה, הם כללים חשובים ביותר, שבלעדיהם קשה להבין את עיקרי הלכות שבת.

הנה לשון הרמב"ם בריש הלכות שבת:

כל מקום שנאמר בהלכות שבת שהעושה דבר זה **'חייב'**, הרי זה חייב כרת. ואם היו שם עדים והתראה חייב סקילה, ואם היה שוגג חייב חטאת.

וכל מקום שנאמר שהעושה דבר זה 'פטור', הרי זה פטור מן הכרת ומן הסקילה ומן הקרבן, אבל אסור לעשות אותו דבר בשבת.

...וכן כל מקום שנאמר **'אין עושין כך וכך'** או **'אסור לעשות כך וכך'** בשבת, העושה אותו דבר בזדון מכין אותו מכת מרדות.

וכל מקום שנאמר 'מוותר לעשות כך וכך', הרי זה מותר לכתחילה.

וכן כל מקום שנאמר **'אינו חייב כלום'** או **'פטור מכלום'**, אין מכין אותו כלל.

הלכות שבת, פרק א הלכות ב-ד

כמחנך מעולה הרמב"ם מנחיל לנו את הגישה הראויה ללימוד – להציב בתחילה הקדמות נחוצות וכללים ברורים, וכל זאת "לקרב הדינים אל השכל".

פסוקים 'חדשים' במשנה-תורה

מגמה זו, להביא דברים בהירים ומובנים יותר, ניכרת גם לגבי הבאת מקורות מן המקרא להלכות. בגלל מגמתו לבאר ולפרש ולהקל על הלומד ככל הניתן, יש והרמב"ם מביא פסוקים 'חדשים' שונים מאלו שנזכרו בתלמוד! דבר זה הוא מכללי הרמב"ם הידועים שכאשר הוא מביא מקור להלכה מפסוק בתורה, אינו מדקדק שיהיה זה הפסוק ממנו נלמד הדין בגמרא.

וכך קובע בעל יד-מלאכי בספר הכללים שלו, וכדרכו הוא מביא שורה של ספרים, מהם שאב את הכלל הזה:

דרכו של הרמב"ם ליקח הדרשה היותר פשוטה אף-על-גב דאיתדחיה בגמרא, ולפעמים מביא פסוק שלא נזכר בגמרא כלל – **מאחר שהוא מבואר יותר.**

הר"ב **לחם משנה**, ריש פ"ט מהלכות מאכלות אסורות, ובסוף מעשה הקרבנות... ובכמה דוכתי... וכ"כ עוד בשיירי כנה"ג בלשונותיו על הרמב"ם... וכ"כ הפר"ח בי"ד סי' ס"א ס"ק ל"ח, ובמים חיים שלו דף כ"ה א'. ועיין **כסף משנה** פ"ד מהלכות ע"ז... ובשו"ת רמ"ע סי' ק"ח... ובגידולי תרומה דף ה'.

ואף בטעמים כתב מהר"י קורקוס בפ"ז מהלכות תרומות הלכה ח"י ושם פ"ח הלכה ז' ובפ"י מהלכות מעשר שני סוף הלכה ז' דאינו מקפיד רק לכתוב הדבר היותר מתקבל כיון דלא נפקא-מינה מידי לענין דינא...

יד מלאכי, כללי הרמב"ם

יד-מלאכי – כללי החיבורים והפוסקים
מאת רבי מלאכי הכהן
בדפוס מחודש, הוצאת מישור, התשס"א

הנה דבריהם של שניים מנושאי-כלי הרמב"ם, שהובאו ב'יד מלאכי':

דרך רבינו לתת טעם וכן להסמיך הדין על כתוב אף-על-פי שלא הוזכר בגמרא. להיותו נכון, ולענין דינא אין נפקותא... כיון שראיה זו פשוטה היא.

מהר"י קורקוס, הלכות ביכורים, פרק ג הלכה ו

כיון דלא נפקא מיניה כלל לענין דינא, רבינו ז"ל לא קפיד אלא מביא הפסוק שנראות הדרשה הפשוטה יותר אף על פי שהוא דלא כהלכתא.

לחם משנה, הלכות תמידין ומוספין, פרק ב הלכה ב

כללו של דבר, במקום שאין לכך משמעות הלכה למעשה, יביא הרמב"ם, כדי "לקרב הדינים אל השכל", מקור פשוט יותר מהתורה-שבכתב.

טעמים 'חדשים' בניגוד למסקנת הגמרא

הוספת טעמי הלכה במשנה-תורה היא דבר חשוב בעיני הרמב"ם, כפי שנראה להלן לקראת סיום הפרק. אך כהמשך לרעיון של הבאת 'פסוקים חדשים' המתואר לעיל, יש שהרמב"ם לא נמנע לצעוד בדרך משלו, ולהביא כטעם להלכה גם דברים שבגמרא עצמה נדחו, ואינם עולים בקנה אחד עם מסקנת הסוגיה. וגם זאת, כי הטעם המקורי שלו "יותר מבואר".

דוגמא לכך היא בהלכה הבאה:

בת ישראל שנתארסה לכהן לא תאכל [תרומה] עד שתכנס לחופה, שמא תאכיל לבני בית אביה כמו שביארנו.

הלכות תרומות, פרק ח הלכה ז

מקורה של ההלכה במסכת כתובות¹⁹, אלא ששם מובא טעם אחר, "משום סימפון"²⁰, ואילו הטעם שהרמב"ם מביא "שמא תאכיל לבני בית אביה", נדחה. ובכל זאת מביא רבינו דווקא את הטעם הדחוי, כמו שמעיר אחד מראשוני נושאי-כלי הרמב"ם כי "זה דרך רבינו":

אלא שנראה שלא חשש רבינו לכותבו, לפי שזה הטעם [שמא תאכיל תרומה למשפחת בית אביה] הוא יותר נוח ומתקבל למי שאינו מעמיק בתלמוד. וזה דרך רבינו כאשר כתבתי כמה פעמים.

מהר"י קורקוס, שם

20. לשון ביטול, כלומר שמא ימצא בה מום ונמצא שהקידושין היו בטעות והם בטלים ונמצא שאכלה בתרומה שלא כדין.

19. כתובות נז, ב.

יד מלאכי

רבי מלאכי הכהן (נפטר בערך ה'תק"ל 1770), מחכמי איטליה, ותלמידו המובהק של המקובל רבי יוסף אירגוס, חיבר ספר מיוחד במינו המכיל כללים של המשנה, התלמוד בבלי, התלמוד ירושלמי, רש"י, תוספות, הרי"ף, הרמב"ם, בעל הטורים, והשו"ע. הספר מבוסס על ספרי הכללים שלפניו, עם הוספות רבות משלו.

יד-מלאכי מחולק לשלשה חלקים: בחלקו הראשון – 'כללי הגמרא', מציב המחבר 667 כללים תלמודיים המסודרים בסדר האל"ף בי"ת, וכמו: "אי תניא – תניא"; "אם אינו עניין לזה תנהו עניין לדבר אחר". החלק השני הוא 'כללי הפוסקים', והוא סוקר פוסק אחר פוסק לפי סדר הדורות מ'כללי הגאונים ובה"ג והרי"ף', 'כללי הרמב"ם הראב"ד והסמ"ג', ועד 'כללי הש"ע והרמ"א', 'כללי שאר הפוסקים', 'כללי שאר המחברים והמפרשים'. בחלקו השלישי, הנקרא 'כללי הדינים', הוא חוזר על כל הדינים וההלכות שוב בסדר הא"ב, ונותן בהם 611 כללים. 'יד מלאכי' נחשב לאחד הספרים ברי-הסמך, והמשומשים ביותר בכל הנוגע לפסיקה והבנה במהות הדינים והפוסקים.

עריכה מיוחדת: "שיהיה נקל לדעת אותו על פה"

לא רק שביקש הרמב"ם "לקרב הדינים אל השכל" אלא אף עשה כל מיני דברים כדי לקרב אל לבו של אדם, כלומר, לחבר ספר כזה שראוי ונוח ללמוד בעל-פה!

בשני מקומות בספריו, מורה הרמב"ם בפירוש, שכוונתו לסייע ללומדים לשנן את ספרו בעל-פה. בשני מקומות אלו, הוא מציין שזו הסיבה שערך את סגנון הספר מחולק להלכות קטנות, בצורה הנוחה ללימוד ושינון.

בפעם הראשונה, עוד טרם כתיבת הספר, בפריסת התוכנית שבהקדמת ספר-המצוות:

ונראה לי שהטוב שתהיה חלוקתו שיושם הלכות הלכות... כדי שיהיה נקל לדעת אותו על פה למי שירצה או לזכור דבר ממנו.

הקדמת הרמב"ם לספר המצוות

ושוב חוזר רבינו בהקדמתו למשנה-תורה:

וכל פרק ופרק אחלק אותו להלכות קטנות כדי שיהיו סדורים על-פה.

הקדמת הרמב"ם למשנה תורה

בנוסף למה שציין הרמב"ם, שחלוקת הספר תעזור ללומדים לדעת את ספרו בעל-פה, נראה להלן שהרמב"ם תכנן דברים נוספים לעזור ללומדים במשימה זו. ואלו הם:

א. סגנון הכתיבה.

ב. מניינים וסימנים לזיכרון.

ג. סידור הגיוני.

א. "שירת משה": סגנון הכתיבה

כפי שתיאר הרמב"ם בהקדמתו, עד זמנו של רבי יהודה הנשיא, נמסרה התורה בעל-פה, איש מפי איש, אך עקב הצרות המתחדשות ובאות, וירידת הדורות, הוכרח רבינו הקדוש להעלות על הכתב את דברי התורה שהיו מסורים עד עתה בעל-פה. וכך מסכם רבינו את הדברים:

ולמה עשה רבינו הקדוש כך ולא הניח הדבר כמות שהיה?

לפי שראה שתלמידים מתמעטין והולכין, והצרות מתחדשות ובאות, ומלכות רומי פושטת בעולם ומתגברת. וישראל מתגלגלין והולכין לקצוות. חיבר חיבור אחד להיות ביד כולם, כדי שילמדוהו במהרה ולא ישכח.

הקדמת הרמב"ם למשנתורה

בכל זאת, מסורת מיוחדת נשתמרה לגבי חיבור המשנה, שאף על פי שכבר נכתבה, עדיין מיועדת היתה לשינון בעל-פה. וכך כותב אחד ממפרשי המשנה, בעל 'תפארת ישראל', שהמשנה נועדה להיאמר בשירה וזמרה, "שלא תשתכח המשנה חס ושלום":

דמהאי טעמא בכל דוכתא דתני 'חסורי מחסרא והכי קתני', לא הגיהו המשנה, משום שהיה להן זמירות מיוחדין לכל משנה ומשנה, כדי לחזק המשנה בכוח הזכרון, וע"י הניגון נזכר היטב לישנא דמתניתין²¹, באשר שהיה הזמר מסודר לפי המלות והבבות שבמשנה. ולכן כמה פעמים בחר התנא ג"כ במלה זאת ולפעמים באחר, הכל כפי הנאות לקול השיר המיוחד להמשנה... ומהאי טעמא אף שהיה חסורי מחסרא הניחוהו כך... ואם היו מבלבלים המלות יתבלבל השיר המיוחד לה ויתבלבל הזכרון, ותשתכח המשנה ח"ו, ובדבר זה יתורץ כמה קושיות ודקדוקים".

תפארת ישראל, בועז, ריש פרק ד דערכין

21. בעלי התוספות: "והשונה בלא זמרה – שהיו רגילין לשנות המשניות בזמרה לפי שהיו שונים אותן על פה וע"י כך היו נזכרים יותר" (תוספות, שם).

21. וכך כתוב בגמרא: "כל הקורא בלא נעימה ושונה בלא זמרה, עליו הכתוב אומר (יחזקאל כ:כה) "וגם אני נתתי להם חקים לא טובים וגו'" (מגילה לב, א). ועל זה מעירים

וזזה לשון השל"ה:

של"ה מסכת שבועות, פרק נר מצוה

בזמן הזה תקפו הצרות יתירות ודחקה השעה את הכל ואבדה חכמת חכמינו ובינת נבוינו נסתרה... ומפני זה נערתי חצני אני משה בן מימון הספרדי... וראיתי לחברה... כולם בלשון ברורה ודרך קצרה עד שתהא תורה שבעל פה, כולה סדורה בפי הכל בלא קושיא ולא פירוק. לא זה אומר בכה וזה בכה, אלא דברים ברורים קרובים נכונים...

הקדמת הרמב"ם למשנה תורה

במוטת השלח והקדוה ולא שחקים במוטת הגשמים לא
 אבל נותן לה כלים שלהם שישו חו במוטת הגשמים והא
 מתכסין בצל תורה ובמוטת החמה ונשחקים שלה
 ונותן לה מעד כסא לדיכא והיא אובלת עמו מלי שם
 לליל שבת אם אנו שותק לה מעד כסא לדיכא ועי שיה
 ידיו שלה וקדוה היא עושקה משל חש סלע שיה
 בחור שיה עשר סלען עשר כבודיה שהי סלעם בגלי
 אמי שיה סלען עשר כבודיה שהי עשרים סלעם בגלי
 ואם הייתה בדיקת מוחם לה ממע שהי ידיו ומוסרם
 עכא מוחם בם ודמים אמורים בעני שם שהי אבל
 מכבד חב לך עבדו פרקו מי אתה אשה
 ומעשה ידיו של עשה ודושה ואכל כבוד בדיק
 בדיקת אשה שהי ידיו בוסן שהי עשר לה שם חלקים
 זה אחד בם שהי בגלי לה שם חלקים זה אחד ושל
 שם חלקים ושל ילקח בם קין עאמל פדות

לכן אין ספק, שגם בחיבורו ניתן לראות את אותה 'שירה', לכל תורה שבעל-פה, וכך נפתחת בפני הלומדים האפשרות לזכור את כל התורה על רגל אחת.²⁵

23. עדות על שחזור הדפסת ניגון המשיניות, מהטעמים שהבאנו בפנים, ניתן לראות בהקדמתם של מדפיסי משנה למסכת קידושין דפוס סביוניטה ה'שי"ג (1553). זה לשונם: "וכלפי מה שאמרו רז"ל סוף מסכת מגילה, דהקורא בלא

ב. "והמנין מבוא גדול ללמוד הענין על פה"

"אין התורה נקנית אלא בסימנים, שנאמר: הציבי לך ציונים"²⁶. הרמב"ם יצר לאורך הספר מספרים – בסגנון המשנה – אך חדשים לחלוטין. המנין הוא דבר מאד חשוב אצל הרמב"ם, עד כדי כך שלפני כל הלכה גדולה, הוא כותב את המספר המדויק של המצוות-עשה והמצוות לא-תעשה שיש בתוכם.

למשל, כפתיחה להלכות יסודי התורה, שהם בעצם ההלכות הראשונות של הספר, כותב רבינו:

יש בכללן עשר מצוות: שש מצוות עשה וארבע מצוות לא תעשה, וזה הוא פרטן:

א. לידע שיש שם אלוה. ב. שלא יעלה במחשבה שיש שם אלוה זולתי י"י. ג. ליחדו. ד. לאהבו.
ה. ליראה ממנו. ו. לקדש שמו. ז. שלא לחלל את שמו. ח. שלא לאבד דברים שנקרא שמו עליהן.
ט. לשמוע מן הנביא המדבר בשמו. י. שלא לנסותו.

פתיחה להלכות יסודי התורה

לפעמים הולך הרמב"ם לפי המניינים שבמשנה – כמו בהלכות שבת "ומנין כל אבות מלאכות ארבעים חסר אחת"²⁷ או בהלכות מקוואות²⁸ "שש מעלות במקוואות זו למעלה מזו".

אבל מכיוון שכאמור, הרמב"ם כותב הלכות חדשות שבכלל לא מופיעות במשנה או בגמרא, לכן הוא יוצר מספרים חדשים כמו:

עשרה דברים יש בתפילין.

הלכות תפילין ומזוזה וספר תורה, פרק א הלכה ג

עשרה תנאין יש בבית ואחר כך יתחייב הדר בו לעשות לו מזוזה.

שם, פרק ו הלכה א

עשרים דברים הן שבכל אחד מהן פוסל ספר תורה.

שם, פרק י הלכה א

כל אחד ואחד מעשרים וארבעה אנשים אלו שמנינו אף על פי שהן מישראל אין להם חלק לעוה"ב"²⁹.

הלכות תשובה, פרק ג הלכה יד

כך גם לגבי הלכות טריפות ומומים, רבינו מפרט מניין חדש³⁰:

נמצאו כל הטרופות המנויות כשיפרטו ואפשר שימצאו בבהמה וחיה שבעים, ואלו הן על הסדר שנתבארו בחבור זה...

הלכות שחיטה, פרק י הלכה ט

26. ב"ט ה"א. ובזה הלשון כתוב במשנה בריש מסכת מקוואות.

29. אמנם יש עוד נקודה חשובה בזה. ב'אגרת תחיית המתים' מסביר הרמב"ם בדרך אגב, שהקפיד להוסיף מנין למה שכתב בהלכות תשובה, כדי למנוע מסכנה גדולה של שיבושים וחסרונות במהלך ההעתיקות של החיבורים, וז"ל: "כל אחד ואחד מעשרים וארבעה אנשים אלו שמנינו אף על פי שהן מישראל אין להם חלק לעולם-הבא". ברור שטעויות כאלה עלולות ליפול גם בספרי הדפוס בזמן הזה, וכל-שכן בעידן כתבי-היד.

30. ראוי לציין כאן לדברי המגיד משנה: "אחר שכתבן דרך כלל כל אחת במקום הראוי לה חזר ופרטן אחת אחת", ובכך הוא מדגיש את יגיעתו של הרמב"ם בסיכום הפרטים עבור הלומד.

ויאמר עליו, "אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו". זאת ועוד התלמידים הקטנים יהגו בו תמיד וישנונו לשונו על פה... וגם כי יזקינו לא יסורו ממנה" (הקדמת מרן לשולחן ערוך). אגב: החלוקה שהזכרנו בפנים בין סגנון התלמוד לסגנון המשנה, היא גם החלוקה בין סגנון ספרו של מרן ה'בית יוסף', שלא עלה במחשבתו שהלומדים ישנונו אותו בעל-פה, ובו כלל משא ומתן ארוך ומנומק. לבין הסגנון של השולחן ערוך, שנכתב בצורה רהוטה ומקוצרת, ורצה שכל אחד יחזור עליו פעם בחודש, וישנונו בעל-פה.

26. עירובין נד, ב.

27. פ"ז ה"א, ובמשנה שבת פ"ז מ"ב – "אבות מלאכות ארבעים חסר אחת".

לגבי הלכות מומים, רבינו עורך כמה מניינים, וגם סיכום סופי³¹:

כל המומין המיוחדין באדם תשעים, וזהו פרטן...

הלכות ביאת המקדש, פרק ח הלכה א

נמצאו כל המומין הפוסלין בכהנים מאה וארבעים, וזהו כללם...

שם, הלכה יז

והמספר המפורסם שבכולן:

שמונה מעלות יש בצדקה זו למעלה מזו.

הלכות מתנות עניים, פרק י הלכה ז

"דבר שבמנין אינו בטל"³². אין ספק שמלבד התועלת הגדולה שבהבנת הדברים על ידי שיטת סיכום זו, הרמב"ם ערך מניינים אלו גם לצורך הזיכרון בעל-פה.

ניתן להביא מעין ראיה גם מדברי רבינו עצמו, לכך שהמספרים מועילים לזכרון, מדבריו בסיום פרק שני של הלכות אישות. שם יש מעין שילוב של שתי שיטות: מספרים עם כללים – "עשרים שמות". הרמב"ם אף מעודד את הלומד בכל מיני לשונות של בקשה לזכור אותם כל הזמן – "שים כל השמות האלו לעומתך תמיד":

נמצאו כל השמות שביארנו ענינם בשני פרקים אלו עשרים שמות, ואלו הן:

קידושין, ערוה, שנייה, איסורי לאוין, איסורי עשה, קטנה, נערה, בוגרת, אילונית, גדולה, סימן התחתון, סימן העליון, קטן, סריס חמה, סריס אדם, גדול, אנדרוגינוס, טומטום, חרשים, פקחים.

שים כל השמות האלו לעומתך תמיד, ואל ילזו מעיניך כל עניניהם כדי שלא נהיה צריכין לבאר ענין כל שם מהן בכל מקום שנזכיר אותו³³.

הלכות אישות, פרק ב הלכה כז

אחד מגדולי נושאי-כלי הרמב"ם, רבינו דוד ן' זמרא, הרדב"ז, מתייחס לכך בכמה מקומות בפירושו לרמב"ם, וקובע כי הסיבה היחידה לכך היא התועלת לזיכרון. הנה דבריו, בתשובה, על דברי הרמב"ם בתחילת ספר ההפלאה "ארבעה מיני שבועות הן: שבועת ביטוי ושבועת שוא ושבועת הפקדון ושבועת העדות":

וראיתי לקצת חכמים שואלים בדברי הפוסק (=הרמב"ם) "מניינא למעוטי מאי".

ולדעתי אין זו שאלה בדברי הרב כלל כי הוא ז"ל חבר חיבורו כדי שילמדו אותו על פה, ולזה הטעם חלק אותו פרקים פרקים הלכות הלכות, והמנין מבוא גדול וסימן לזכירה וללמוד הענין על פה... והרי זה פשוט מאוד אצלי.

שו"ת רדב"ז, חלק ה סימן קסב

כלומר, לדברי הרדב"ז, הרמב"ם חיבר את חיבורו במטרה שעם ישראל ידע את ספרו בעל פה. ופירוט המספרים, כמו גם חלוקת הספר ל"פרקים פרקים" ו"הלכות הלכות", כולם יחד נועדו להקל על השינון בעל-פה והם "מבוא גדול וסימן לזכירה וללמוד הענין בעל פה".

31. וראה להלן מה שנכתב על זה ב'סדר מסודר'.

32. יש לציין כי הרעיון לריכוז השמות שערך כאן הרמב"ם בהלכה זו, שאוב מהסגנון של חיבורו הראשון (שאינו הלכתי): 'ביאור מלאכת ההגיון' או 'מילות ההגיון'. שם בסוף כל פרק, הרמב"ם מרכז את כל השמות שנתבארו באותו פרק, מעין הנעשה כאן.

33. ביצה, ג, ב.

בדומה לכך הסימנים הרבים³⁴ שהרמב"ם מחדש, שאין להם כל תועלת מלבד לזיכרון, כמו במניין העבירות המחייבות מלקות:

נמצאו כל הלוקים ר"ז. וסימן להם 'לקו זדים'.

הלכות סנהדרין, פרק יט, הלכה ד

ג. סדר מסודר

והעולה על כולנה, סידורו הנפלא של המסדר הגדול. וכל זאת כדי לעשות קל ונוח לזיכרון. הרמב"ם, בהלכות ביאת המקדש מתייחס לכך בפירוט רב. שם בפרק השמיני מונה רבינו את רשימת כל המומין הפוסלים בכהונה, והראב"ד במקום מזדעק על הרישום ה"מבלבל" של הרמב"ם, שאינו דומה כלל לסדר של המשנה³⁵.

וכך מתקיף 'הראב"ד בעל השגות':

אמר אברהם: דומה שלא בא זה אלא לערבב את העולם שלא תפס דרך הגמרא. ופרטיו לא באו דרך הגמרא.

השגת הראב"ד, הלכות ביאת המקדש, פרק ח הלכה א

הרמב"ם משיב לטענותיו של הראב"ד (מבלי לציין להשגתו). הוא מסביר שאין זה מדרכו של הרמב"ם להיות כפוף לסדר של המשנה, אלא לערוך את הדברים בצורה הנוחה ביותר לזיכרון, לתועלת הלומדים³⁶. במקרה שלנו, בחר הרמב"ם לערוך את הסדר לפי מבנה הבהמה, מראשה עד רגליה, באופן שמי שינסה לצייר אותה בדמיונו, יזכור את הפרטים אחת לאחת:

וראיתי לרבינו שלא סדר המומין כאשר הם במשנה. וטעמו ז"ל להועיל לזכירה ולפיכך סידר אותה לפי תבונתו הגדולה והרחבה – מראשו ועד רגלו. והתחיל באזניים... כי סחוס האוזן למעלה מן העין... וסדר זה נכון וברור אפילו בתחילת העיון.

פירוש הרמב"ם, הלכות ביאת המקדש, פרק ז הלכה יג

"במקומו" – היכן?

ומשהנחנו את זאת, ששאיפתו של הרמב"ם היתה שכל אחד יזכור את ספרו בעל-פה, ניתן אולי ליישב בכך תמיהה עצומה לכל אורך המשנה-תורה:

לעיתים קרובות מציין הרמב"ם מראי מקומות למקומות אחרים בספרו. כך למשל באמצע הלכה יוסיף "וכמו שביארנו בהלכות נזירות" או אפילו "כמו שביארנו במקומו", כמו בדוגמא הבאה כאן בספר-קרבנות:

השוגג בלא כוונה בעריות או במאכלות אסורות חייב חטאת, בשבת פטור מחטאת... מלאכת מחשבת אסרה תורה, כמו שביארנו במקומו.

הלכות שגגות, פרק ב הלכה ז

36. רעיון זה, מציין הרמב"ם במקומות נוספים לאורך פירושו, וביניהם: "כבר כתבתי כמה פעמים שרבינו כולל כללים ואחר כך מפרט פרטים, וקובע מניינם כדי לסייע את מי שרוצה ללמוד על פה, שזו היתה כוונתו בחיבור זה שילמדו אותו על פה". (רמב"ם, הלכות מעשה הקרבנות, פי"ב ה"ג). ובהלכות ביאת מקדש, פ"ח הי"ז על דברי הרמב"ם "נמצאו כל המומין הפוסלים בכהנים מאה וארבעים", כותב הרמב"ם: "כבר כתבתי לך שכוונת הרב ז"ל להועיל לזכירה, ולפיכך כולל כללים ופורט פרטים ומונה מנינם, וכן כתוב 'הציבי לך ציונים'.

34. וראה על כך גם להלן בספר המבוא, כרך ב', בספר שופטים "רבי משה היה נותן בהם סימנים".

35. אמנם כתב הראב"ד 'גמרא', אבל כוונתו היתה למשנה, כפי שניתן לראות גם מדברי הרמב"ם להלן. וכך כותב על כך גם מרן רבי יוסף קארו: "עוד שנית השיגו ששינה סדר המשנה וכתב שראשו שקוע תחלה, ושני לו הכילון, ושלישי לו המקבן, ורביעי לו סקיפס, וחמישי לו הלפתן. וזהו שכתב ופרטיו לא באו דרך הגמרא" (כסף משנה, שם).

והתמיהה רבה: כיצד יתכן שהרמב"ם, המחפש לסדר את הספר בצורה הקלה והברורה ביותר, לא יציין היכן בתוך הלכות שבת זה "מקומו"? וכי אמור המעיין לחפש בתוך כל שלושים פרקי הלכות שבת³⁷ עד שימצא את המקום שכתב הרמב"ם "מלאכת מחשבת אסרה תורה"?!

אך אם הלומד בקי בספר על-פה, די בכך שיזכירו לו שהדברים התבארו בהלכות שבת, והלומד³⁸ כבר יידע היטב שכללי הלכות שבת מבוארים בתחילת ההלכות, בפרק הראשון³⁹.

נסיים עם איגרתו של המקובל הגדול, רבי חיים ׳ן עטר שקבע את מושבו בעכו, ובמכתב שכתב בשנת ה'תק"ב (1742) הוא משבח את הצלחת יהודים אלו ללמוד "הרמב"ם על פה ועל לשון":

...זה נוסף על שקידת הלימוד בתמידות וביראת שמים, ועוד להם, שחכמי המדרש שבח לאל הצליחו... ומהם שמשתדלים שיהיה להם הרמב"ם על פה ועל לשון... וכל אחד מצליח בחלקו. איגרות ארץ ישראל, עמ' 264

הלכות קידוש-החודש לתינוקות של בית רבן

המשנה-תורה נכתב בשפה מובנת לכל אחד – ב"לשון ברורה ודרך קצרה עד שתהא תורה שבעל פה כולה סדורה בפי הכול"⁴⁰.

על רצונו להיות מובן אפילו לילדים קטנים כותב הרמב"ם בהלכות קידוש-החודש, לפני שהוא מתחיל לבאר את מהלכי החמה והלבנה ודרכי החשבון כיצד לקבוע חדשים ושנים:

אל יהיו דרכים אלו קלים בעיניך מפני שאין אנו צריכין להם בזמן הזה, שאלו הדרכים דרכים רחוקים ועמוקים הן, והוא סוד העיבור שהיו החכמים הגדולים יודעים אותו ואינן מוסרין אותו לכל אדם אלא לסמוכים נבונים, אבל זה החשבון שמחשבים בזמן שאין שם בית דין לקבוע על הראייה שאנו מחשבין בו היום אפילו תינוקות של בית רבן מגיעין עד סופו בשלשה וארבעה ימים (!).

הלכות קידוש החודש, פרק יא הלכה ד

כמו כן, במידת הצורך מוכן הרמב"ם אפילו לוותר על דיוק החשבון ובלבד שלא להבהיל את הקורא הלא-מנוסה ולגרום לו להמנע מלעסוק בהלכות אלו:

וכן כשיראה בדרך מן הדרכים חסרון מעט מחשבון הראוי לאותה הדרך, בכוונה עשינו זה לפי שיש כנגדו יתרון בדרך אחרת עד שיצא הדבר לאמתו בדרכים קרובים בלא חשבון ארוך, כדי שלא יבהל האדם שאינו רגיל בדברים אלו ברוב החשבונות שאין מועילין בראיית הירח. שם, הלכה ו

ואם הדברים אמורים בקשר להלכות קידוש החודש, אחד התחומים הקשים ביותר, כל שכן וקל וחומר שספרו מיועד אף לקטנים בשאר חלקי הספר.

39. ניתן להעלות הסבר סביר נוסף, מדוע הרמב"ם לא מפרט באיזה פרק הוא מתכוון: ייתכן שבשעה שכתב הרמב"ם את המשנה-תורה, עוד לא היתה ברורה לו לגמרי חלוקת הפרקים, והיו צפויים עוד שינויים בזה. לכן הוא נמנע מלציין בפירוש לפרקים, והעדיף לציין באופן כללי להלכות.

40. שם.

37. יש להלכות שבת והלכות מכירה המספר הכי גדול של פרקים – שלושים פרקים.

38. יש להוסיף בדרך השערה, שאף לקורא המתחיל פעם ראשונה את ספרו, מכיון הרמב"ם לחנך אותו להתייגע בלימוד התורה. לכן הוא שולח אותו אל מקומות אחרים, ותוך כדי החיפוש, ירכוש את הבקאות בספרו.

"כמה אוהב זה המחבר חשבונות גדולות!"

פירוש 'לחם משנה' על המשנה-תורה
אמסטרדם, ה'תס"ג (1703)

דוגמא להפליא עד כמה הרמב"ם מגיש לפני הקורא דברים פשוטים כדי שיוכל להבין את דברי התורה בצורה בהירה, אנו רואים דווקא דרך אחת ההשגות של בר-פלוגותיה הגדול, הלא הוא הראב"ד.

כך פוסק רבינו:

וכן הערלה מעלה את כלאי הכרם, וכלאי הכרם את הערלה, וכלאי הכרם את כלאי הכרם, והערלה את הערלה.

כיצד? מאתים סאה של ערלה או של כלאי הכרם שנפלו לארבעים אלף חולין, ואחר כך נפל לכל מאתים סאה וסאה של ערלה או של כלאי הכרם הכל מותר, שכיון שבטל האיסור שנפל תחלה נעשה הכל כחולין המותרין.

הלכות מאכלות אסורות, פרק טז הלכה יט

ועל זה השיג עליו הראב"ד:

אמר אברהם:

כמה אוהב זה המחבר חשבונות גדולות, עד שהניח חשבון המשנה...

השגת הראב"ד, שם

דברים אלו של הראב"ד, "כמה אוהב זה המחבר חשבונות גדולות", הם כדרכו בקודש, התקפה גדולה וחריפה על הרמב"ם. לדעתו, בזה שהרמב"ם לא משתמש ב"חשבון המשנה" אלא מחדש דרך משל, היא חסרון גדול.

ואכן, נושאי-כלי הרמב"ם מסכימים לדברי הראב"ד – כי "אוהב זה המחבר חשבונות גדולות" – אך לדעתם אין זה חסרון אלא מעלה נפלאה, "בהיות רבינו בקי בחכמת התשבורת לא סמך על חשבון התנא!" ואמנם כן, רק מחבר ברמה של הרמב"ם רשאי לעשות זאת.

ואלו דברי המפרש הגדול, רבי דוד ן' זמרא, הרדב"ז:

השיג עליו הראב"ד... הלך רבינו (=הרמב"ם) לבקש גדולות... **בהיות רבינו בקי בחכמת התשבורת לא סמך על חשבון התנא**, שצריך פירוש ארוך כאשר כתב בפירוש המשנה, ולכן **תפס חשבון גדול כדי למצוא החשבון בשלמים לא בשבורים** כדי שיהיו החולין סאין שלמים, והנופל לתוכן סאין שלמין, והעולה סאין שלמין – **להקל על המעיין**. וזה דרך בעלי החשבון.

רדב"ז, שם

וכדברים אלו מעיר רבי אברהם די ביטון בפירושו:

...וכבר השיגו הראב"ד ז"ל בהשגות על רבינו בזה אלא שרבינו **דרך דרך סלולה ולקח חשבון יותר ברוך** אף על פי שהוא גדול יותר... וכן עשה רבינו בדין המשנה האחרת של הערלה מעלה את הכלאים וכו' דרך בחשבון זה מפני שהוא יותר נכון וברור, כאמור. ונסתלקה מכאן השגתו של הראב"ד ז"ל.

לחם משנה, שם

הסבר זה של נושאי-כלי הרמב"ם, תואם את שיטתו של רבינו בחיבורו: "לקרב הדינים אל השכל" – שכל לומד משנה-תורה יוכל להתחבר אל דברי התורה, לשמוח בהם, ולהבין אותם בצורה הטובה והקלה ביותר.

טעמי ההלכות במשנה-תורה: "קב ונקי ונימוקו עמו"

בדרך כלל, כאשר מתבוננים בצורה שבה ערך הרמב"ם את ספרו הגדול משנה-תורה, מבחינים בעובדה הבולטת שהספר נכתב כ"הלכתא בלא טעמא". דרכו של הרמב"ם היא לכתוב "הלכות הלכות" במובן של הלכות פסוקות, חד וחלק, מבלי להביא דעות חולקות, מבלי לבאר טעמים, ומבלי לציין מקורות.

וכך מגדיר בעל התוספות יום-טוב:

קם הרב הגדול הרמב"ם ז"ל... ללכת בדרכי רבינו הקדוש מחבר המשניות, וסילתו כסולת נקיה, לכל פסקי המשנה והגמרא, וחברם על סדר ההלכות אחת לאחת, למצוא חפץ ומבוקש, כל דבר ודבר על אופניו ועניניו, ובלשון צח וקצר ידבר אל העם, **כל דין ודת כמות שהוא מבלי תת טעם ודעת, רק כגוזר אומר בקום עשה ובשב ואל תעשה.**
הקדמת בעל תויו"ט ל'מעדני יום טוב' על הרא"ש

כך נראים הדברים בפשטות ובאופן כללי, ובשל כך יצא הרא"ש כנגדו בחריפות⁴², בטענה שאסור לפסוק הלכה למעשה מספר שאין בו את טעמי ההלכות, שהרי עלול הלומד לחשוב שהבין את טעם הדין, ובמקרים אחרים ינסה להקיש וישגה בפסיקתו.

הנה לדוגמא, כמה הלכות מתוך דיני סוכה. כדרכו, הרמב"ם פוסק את הדין ומפרט מי חייב לשבת בסוכה בחג הסוכות, ומי פטור ממצוה זו, מבלי לתת טעמים ונימוקים⁴³:

נשים ועבדים וקטנים פטורים מן הסוכה, טומטום ואנדרוגינוס חייבים מספק, וכן מי שחציו עבד וחציו בן חורין חייב...

הלכות שופר וסוכה ולולב, פרק ו הלכה א

כמתנבא מפי הגבורה בלא טעם ובלא ראייה" (שו"ת הרא"ש, כלל לא סימן ט). ראה על זה באריכות בפרק יד – 'טענות וביקורות על המשנה-תורה', 'פולמוס אשכנז: מאבקו של הרא"ש'.

43. מלבד פרט אחד בהמשך הלכה א – הסיבה לכך שקטן חייב בסוכה, "כדי לחנכו במצות".

41. כלשונו בהקדמתו למשנה-תורה.

42. שיטת הרא"ש היתה, שכדי לפסוק הלכה למעשה מוכרח כל פוסק הלכה להתעמק בתלמוד, ולהבין היטב את שורש הדין עם כל פרטיו. לכן, חיבורו של הרמב"ם שאינו כולל משא-ומתן, "זכה" בפי הרא"ש לכינוי "כמתנבא מפי הגבורה", וז"ל: "לא עשה [הרמב"ם] כשאר המחברים וכתב ספרו

רבי אברהם די בוטון – בעל לחם-משנה

בערך ה'ש"ה (1545) – בערך ה'שנ"א (1591) סלוניקי, תורכיה

רב, ראש-ישיבה ופוסק, מחכמי סלוניקי ומנושאי כליו של הרמב"ם. משפחת 'די בוטון' הייתה משפחה חשובה ממגורשי ספרד (והיא אף נקראת על-שם העיר 'בוטון' שבספרד). אביו רבי משה היה חכם נודע ונגיד.

רבי אברהם העמיד תלמידים הרבה, ביניהם ידועים לנו רבי שמואל חיון, ורבי שבתי יונה – חכמי סלוניקי בדור הבא.

פירושו על המשנה-תורה, הלחם-משנה, הוא מהמפרשים היסודיים של המשנה-תורה, והוא מקיף את רוב ספרי הרמב"ם מלבד הספרים 'זרעים' ו'טהרה'. פירושו זכה לתפוצה רחבה, שכן הוא הודפס ועדיין מודפס במהדורה הרווחת של ספר משנה תורה. קרבת משפחה הייתה בין המבי"ט מצפת לבין רבי אברהם די-בוטון הצעיר מיוון, והוא שעודדו לכתוב ולפרש את דברי הרמב"ם, וכפי שהוא כתב: "ובינת אדם לך לפלפל בדברי הרמב"ם ז"ל ולשאת ולתת בהלכות" (שו"ת מבי"ט ח"ג סי' קכד). שמו של הספר לחם-משנה הוענק לו ע"י העורך רבי יוסף די נוביש. בחירת השם הייתה בעקבות הפירושים הקודמים שחוברו על המשנה-תורה: 'המגיד משנה', וה'כסף משנה', שכן בפירושו, בנוסף להעמיק בדברי הרמב"ם עצמו, הוא גם מתייחס לשני פירושים הנזכרים.

רבי אברהם התפרסם גם כפוסק הלכות, ותשובותיו בכל חלקי השולחן ערוך, כונסו יחדיו ויצאו לאור אחרי פטירתו בספר בשם לחם-רב. אף רבותיו – המהרש"ם (רבי שמואל די מדינה) והמהרש"ך (רבי שלמה הכהן), סמכו את ידיהם על פסקיו. בעל הלחם-משנה לא זכה לאריכות ימים, ונפטר בדמי ימיו במגיפה בסלוניקי.

חולים ומשמשיהן פטורים מן הסוכה, ולא חולה שיש בו סכנה אלא אפילו חש בראשו ואפילו חש בעיניו, מצטער פטור מן הסוכה הוא ולא משמשיו, ואיזה הוא מצטער? זה שאינו יכול לישן בסוכה מפני הרוח או מפני הזבובים והפרעושים וכיוצא בהן או מפני הריח.

שם, הלכה ב

האבל חייב בסוכה, וחתן וכל השושבינין וכל בני חופה פטורים מן הסוכה כל שבעת ימי המשתה.

שם, הלכה ג

שלוחי מצוה פטורים מן הסוכה בין ביום בין בלילה, הולכי דרכים ביום פטורים מן הסוכה ביום וחייבין בלילה, הולכי דרכים בלילה פטורים מן הסוכה בלילה וחייבים ביום, שומרי העיר ביום פטורים מן הסוכה ביום וחייבים בלילה, שומרי העיר בלילה פטורים מן הסוכה בלילה וחייבים ביום.

שם, הלכה ד

כך בהלכות אלו, וכך לאורך כל החיבור יש הלכות פסוקות ללא טעמים. אך בעיון מדוקדק יותר נראה שבכמה מקומות בחר הרמב"ם כן לתת טעמים לפסקי ההלכות, ולעתים הוא נותן אף טעמים רבים – ככל הנראה הסיבה לכך היא כדי להטעים את ההלכות לחיך הלומד⁴⁴. מאידך, אין ספק, שאכן, כדברי הרא"ש, ברוב הלכותיו לא הביא הרמב"ם טעמי ההלכות⁴⁵.

מתי מגיש לנו הרמב"ם את הלכותיו ללא טעמים, ומתי ראה צורך להוסיף טעמי הלכות? מדובר בשאלה כבדת משקל, מעניינת וחשובה מאד, וסוף-סוף קשה לקבוע כללים ברורים בדבר.

טעמי הלכות בדרך קצרה

בדרך כלל הטעמים של הרמב"ם באים עם תוספת של משפט אחד קצר או של כמה מילים בלבד. יש לכך דוגמאות רבות המפוזרות על פני כל הספר הגדול. נצטט, לדוגמא, כמה הלכות מהלכות סנהדרין, שבכל אחת מהן הרמב"ם נותן טעם להלכה במילים קצרות:

אין מעמידין בסנהדרין בין בגדולה בין בקטנה אלא אנשים חכמים ונבונים, מופלגין בחכמת התורה בעלי דיעה מרובה, יודעים קצת משאר חכמות כגון רפואות וחשבון ותקופות ומזלות ואיצטגנינות ודרכי המעוננים והקוסמים והמכשפים והבלי עבודה זרה וכיוצא באלו, **כדי שיהיו יודעים לדון אותם**.

ואין מעמידין בסנהדרין אלא כהנים לויים וישראלים המיוחסים הראויים להשיא לכהונה, **שנאמר⁴⁶: "והתיצבו שם עמך" - בדומין לך בחכמה וביראה וביחס**.

הלכות סנהדרין, פרק ב הלכה א

שנביא דוגמאות לזה להלן.

45. בקשר להלכה מסוימת בהלכות תענית ביאר המגיד-משנה את סיבת הדבר מדוע לא כתב הרמב"ם טעם הגמרא אלא נקט הלכה פסוקה בלי טעם, ועל זה העיר הלחם-משנה שאין דרכו של הרמב"ם תמיד לבאר את הטעם, וז"ל: "מה שכתב [המגיד-משנה] שרבינו ז"ל לא הזכיר הטעם לפי שאפילו במקום שאין לחוש וכו'. קשה: **וכי רבינו ז"ל דרכו להזכיר בכל הדינים טעמן שהוקשה לו** [לרב המגיד] אמאי לא הזכיר כאן הטעם?" (לחם משנה, הלכות תעניות, פ"א ה"ה).

46. במדבר יא:טז.

44. רבי חיים בנבנשתי, מחכמי קושטא (נולד בשנת ה'שס"ג 1603), בסקירתו על תולדות התורה שבעל פה מבליט בהדגשה מיוחדת את המשנה-תורה של הרמב"ם אשר "זרח אור שמשו של הרב הגדול, נר המערבי, רבינו משה בן הרב הדיין רבינו מיימון ז"ל", ובין השאר הוא כותב שם בהקדמתו לספרו 'כנסת הגדולה' (או"ח): "ספר יד החזקה אשר קראו משנה תורה... בלשון צח וקצר כלשון המשנה, בלי משא ומתן ומבלי הזכיר הסברות אשר נראה להרב ז"ל צולעות ונדחות, כי אם הסברא אשר נראה לו ז"ל נכון לפסק הלכה, אותם זכר בסתם, מבלי הזכיר שם בעל המימרא". וכל מי שלומד את המשנה-תורה רואה שכדבריו כן הוא – הרמב"ם יזכיר בכל המקומות "הסברא אשר נראה לו ז"ל נכון לפסק הלכה", וכפי

ומצוה להיות בסנהדרין גדולה כהנים ולויים, שנאמר⁴⁷: "ובאת אל הכהנים הלויים", ואם לא מצאו, אפילו היו כולם ישראלים, הרי זה מותר.

שם, הלכה ב

אין מעמידין בכל הסנהדרין לא זקן מופלג בשנים, ולא סריס מפני שיש בהן אכזריות, ולא מי שאין לו בנים, כדי שיהא רחמן.

שם, הלכה ג

ואין מושיבין מלך ישראל בסנהדרין, שאסור לחלוק עליו ולמרות את דברו, אבל מושיבין כהן גדול אם היה ראוי בחכמה.

שם, הלכה ד

מלכי בית דוד אף על פי שאין מושיבין אותם בסנהדרין יושבין ודנים הם את העם, ודנים אותם אם יש עליהן דין, אבל מלכי ישראל אין דנין ואין דנין אותם לפי שאין נכנעים לדברי תורה שמא תבא מהן תקלה.

שם, הלכה ה

כשם שבית דין מנוקין בצדק כך צריכין להיות מנוקין מכל מומי הגוף, וצריך להשתדל ולבדוק ולחפש שיהיו כולן בעלי שיבה בעלי קומה, בעלי מראה, נבוני לחש, ושידעו ברוב הלשונות, כדי שלא תהא סנהדרין שומעת מפי התורגמן.

שם, הלכה ו

יש לשים לב גם לזה שהרמב"ם מרבה לצטט פסוקים לאורך המשנה-תורה. כך רואים בשתי ההלכות הראשונות מדיני סנהדרין שהובאו כאן ("שנאמר: והתיצבו שם עמך" בהלכה א, "שנאמר: ובאת אל הכהנים הלויים" בהלכה ב). פסוקים אלו משמשים כרקע וכמקור כללי של ההלכות, ובמידה מסוימת יש בהם גם בנותן טעם⁴⁸.

למעשה, כך אנו רואים גם לכל אורך הש"ס. הגמרא מרבה לשאול "מנא הני מילי?", כלומר, מה מקורה של הלכה זו? ומשיבה: "דאמר קרא". ובהמשך מופיע לשון הפסוק⁴⁹.

כן הדבר גם לשיטת הרמב"ם – גם אם איננו מאריך בפרטי הטעמים הנמצאים בתלמוד, לפחות 'טעם', במובן של מקור ושורש ההלכה בתורה-שבכתב, הרי הוא בדרך כלל נותן לנו⁵⁰.

47. דברים יז:ט.

48. דווקא בחיבורו ההלכתי על הטור – ה'בית-יוסף' – ולא בחיבורו על הרמב"ם, מצא מרן רבי יוסף קארו את המקום להתייחס להקשר בין מקומם של הפסוקים בתורה לטעם שלהם, ובכך מטעים את דרכו של הרמב"ם במיקום ההלכות במשנה-תורה. נקדים את פסיקת הרמב"ם על איסור השחתת הזקן: "דרך כהני עובדי כוכבים היה להשחית זקנם, לפיכך אסרה תורה להשחית הזקן" (הלכות עבודה זרה, פ"ב ה"ז).

על הלכה זו כתב מרן: "במצוות האלו (=בל תקיף ובל תשחית) נראה לי שלא נתן בהם טעם הרמב"ם מדעתו אלא מדעת הכתוב, שמצאן מוקפות מלפניהן ומלאחריהן ממצות הנאסרות משום חוקי הגוים, שהרי כתוב לפנייהם "לא תאכלו על הדם", "לא תנחשו ולא תעוננו" (ויקרא יט:כז), ואחריהן כתוב: "ושרט לנפש וכתובת קעקע" (שם, פסוק כ), והרי זה כמפרש שהקפת הראש והשחתת הזקן נאסרו מפני שהיו עושין כן עובדי עבודה זרה וכומריהם" (בית יוסף, יורה דעה, סימן קפא).

49. במורה-נבוכים קובע הרמב"ם, לפחות לגבי המצוות של

החגים והמועדים, שרוב טעמיהן מבוארים כבר בתורה. וזה לשונו: "המצוות אשר כלל אותם הכלל השמיני הם אשר ספרנו בספר זמנים, וסבת כולם מבוארת בתורה מלבד מעט" (מור"נ, ח"ג פמ"ג).

50. קיימת סיבה נוספת לכך, שאף כי הרמב"ם נמנע, בדרך כלל, מלהביא טעמים ונימוקים להלכה, הוא מרבה להביא את הפסוקים שהם השורש והמקור להלכה. בהקדמתו למשנה-תורה כותב הרמב"ם: "כללו של דבר, שלא יהא צורך אחרי התורה [שבכתב] ספר אחר זולתו (=זולת המשנה-תורה), כדי לדעת ממנו דבר ממה שיצטרך בכל התורה". כלומר, מבחינת מטרתו של החיבור, יש להתייחס למשנה תורה כאילו ישנם רק שני ספרים: התורה שבכתב, ומשנה התורה – התורה שבעל-פה. משום כך, בעוד שבספרי הלכה רבים מדגישים המחברים בעיקר את הזיקה של דבריהם אל התלמוד-הרמב"ם מדגיש דווקא את מקור הדברים במקרא. דבר זה בולט במיוחד כאשר משווים בין סגנונו של המשנה תורה לעומת הסגנון של השולחן ערוך. המחבר, מרן רבי יוסף קארו, כמעט אינו מביא בספרו פסוקים ואילו הרמב"ם מביא פסוקים רבים לאורך כל הספר.

טעמי הלכות בדרך ארוכה

בעוד שטעמים קצרים, בתוספת של מילים אחדות להלכה עצמה, מצויים לרוב לכל אורך הספר וניתן להבחין בהם בנקל, יש מקומות שהרמב"ם מאריך ביותר בטעמי ההלכה, והם נדירים יותר. הנה כמה דוגמאות לאריכות זו, מלוקטות מתוך ספר אהבה וספר זמנים, לפי סדר הופעתן במשנה-תורה, וכל אחת מיוחדת במינה, בסגנון ובתוכן.

חשוב לציין כי אמנם בדרך כלל טעמי ההלכה שהביא הרמב"ם הם דברי חז"ל בנושאים אלו, ורובם מצויים בתלמוד בבלי, אך בכמה וכמה הלכות כותב הרמב"ם טעמים שנראים מקוריים ביותר – 'חידושי הרמב"ם' שלא מצינו במקורות ההלכה.

"ברוך שם כבוד מלכותו" בלחש

בהלכה הבאה, כשאנו מעיינים בטעם שנתן לה הרמב"ם, פני הרמב"ם נראים כדרשן, מגיד-מישרים, הניצב לפני עדתו בבית הכנסת ומסביר בטוב טעם, ע"פ דברי הגמרא⁵¹, מדוע אומרים "ברוך שם כבוד מלכותו" בלחש. בנוסף לכך, בתוך הדברים הרמב"ם מגלה לנו גם עוד משמעות ב"שמע ישראל" – בהתייחס לכך שיעקב אבינו, הוא ישראל, קיבץ את בניו לפני מותו "וזרזם על יחוד השם ועל דרך ה' שהלך בה אברהם ויצחק אביו":

הקורא קריאת שמע כשהוא גומר פסוק ראשון אומר בלחש 'ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד', וחוזר וקורא כדרכו "ואהבת את ה' אלהיך" עד סופה.

ולמה קורין כן?

מסורת היא בידנו שבשעה שקבץ יעקב אבינו את בניו במצרים בשעת מיתתו ציוו זרזם על יחוד השם ועל דרך ה' שהלך בה אברהם ויצחק אביו, ושאל אותם ואמר להם 'בני, שמא יש בכם פסלות, מי שאינו עומד עמי ביחוד ה'?... ענו כולם ואמרו "שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד". כלומה, שמע ממנו אבינו ישראל ה' אלהינו ה' אחד. פתח הזקן ואמר "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד".

לפיכך נהגו כל ישראל לומר שבח שבח בו ישראל הזקן אחר פסוק זה.

הלכות קריאת שמע, פרק א הלכה ד

ברכת כהן רשע: "אל תהי ברכת הדיוט קלה בעיניך"

כאן נראים פני הרמב"ם כמרא-דאתרא המנהל את בית הכנסת ומעודד את הכהן המסרב לעלות לדוכן לנשיאת כפיים. רבינו טוען בפניו כי גם אם יתכן שהוא עצמו אינו ראוי לברך את ישראל, יש תועלת גדולה בברכתו, שהרי סוף-וסוף אין הוא, הכהן, המברך את ישראל אלא הקב"ה:

כהן שלא היה לו דבר מכל אלו הדברים המונעין נשיאת כפים, אף על פי שאינו חכם ואינו מדקדק במצות, או שהיו הבריות מרגנים אחריו, או שלא היה משאו ומתנו בצדק, הרי זה נושא את כפיו ואין מונעין אותו, **לפי שזו מצות עשה על כל כהן וכהן שראוי לנשיאת כפים ואין אומרים לאדם רשע הוסף רשע והמנע מן המצות.**

ואל תתמה ותאמר: "ומה תועיל ברכת הדיוט זה"? שאין קבול הברכה תלוי בכהנים אלא **בהקדוש ברוך הוא**, שנאמר⁵²: "ושמו את שמי על בני ישראל ואני אברכם", הכהנים עושים מצותן שנצטוו בה, והקב"ה ברחמיו מברך את ישראל כחפצו.

הלכות תפילה ונשיאת כפים, פרק טו הלכה ו-ז

52. במדבר ו:כז.

51. פסחים נו, א.

שלשה טעמים לאיסור למוקצה בשבת

וכאן פני הרמב"ם נראים כפניו של ראש-השיבה המרצה שיעור וקובע את גדרי הדינים וההלכות. כשהוא עוסק בדיני מוקצה, לא זו בלבד שהרמב"ם מוצא לנכון לתת טעם אלא אף כותב שלשה טעמים!:

אסרו חכמים לטלטל מקצת דברים בשבת כדרך שהוא עושה בחול.

ומפני מה נגעו באיסור זה?

אמרו: ומה אם הזהירו נביאים וצוו שלא יהיה הילוך בשבת כהילוך בחול, ולא שיחת השבת כשיחת החול, שנאמר⁵³: "ודבר דבר", קל וחומר שלא יהיה טלטול בשבת כטלטול בחול, כדי שלא יהיה כיום חול בעיניו ויבוא להגביה ולתקן כלים מפניה לפניה, או מבית לבית, או להצניע אבנים וכיוצא בהן, שהרי הוא בטל ויושב בביתו ויבקש דבר שיתעסק בו, ונמצא שלא שבת, ובטל הטעם שנאמר בתורה⁵⁴: "למען ינוח".

ועוד: כשיבקר ויטלטל כלים שמלאכתן לאיסור, אפשר שיתעסק בהן מעט, ויבא לידי מלאכה.

ועוד: מפני שמקצת העם אינם בעלי אומניות, אלא בטלין כל ימיהן, כגון הטיילין ויושבי קרנות שכל ימיהן הן שובתים ממלאכה. ואם יהיה מותר להלך ולדבר ולטלטל כשאר הימים נמצא שלא שבת שבייתה הניכרת.

הלכות שבת, פרק כד הלכה יב-ג

הטעמים הללו של מוקצה, נוגעים להבנת כל יסוד דיני מוקצה והגדרתם⁵⁵, עד כדי כך שהראב"ד מעיר שיש עוד שני טעמים לדין מוקצה⁵⁶, ואף תמה על הרמב"ם שלא הביאם. מכאן שלשיטתו, בהיותם נוגעים להלכה, הרמב"ם היה צריך להביא את כל החמשה הטעמים⁵⁷!

"ומפני מה תיקן...": תקנות חכמים

מיד לאחר הלכות שבת, בהלכות עירובין, מאריך הרמב"ם הרבה בטעם של "תקנת שלמה ובית דינו" לעשות עירוב חצרות:

ומפני מה תיקן שלמה דבר זה?⁵⁸ **כדי שלא יטעו העם,** ויאמרו: 'כשם שמותר להוציא מן החצרות לרחובות המדינה ושוקיה ולהכניס מהם לחצרות כך מותר להוציא מן המדינה לשדה ולהכניס מן השדה למדינה', ויחשבו שהשוקים והרחובות הואיל והן רשות לכל, הרי הן כשדות וכמדברות, ויאמרו שהחצרות בלבד הן רשות היחיד, וידמו שאין ההוצאה מלאכה, ושמותר להוציא ולהכניס מרשות היחיד לרשות הרבים.

לפיכך תיקן [שלמה] שכל רשות היחיד שתחלק בדירורין ויאחז כל אחד ואחד בה רשות לעצמו וישאר ממנה מקום ברשות כולן ויד כולן שוה בו כגון חצר לבתים, שנחשוב אותו המקום שיד כולן שוה בו כאילו הוא רשות לרבים, ונחשוב כל מקום ומקום שאחז כל אחד מן השכנים וחלקו לעצמו שהוא בלבד רשות היחיד, ויהיה אסור להוציא מרשות שחלק לעצמו לרשות שיד כולם שוה בו, כמו שאין מוציאין מרשות היחיד לרשות הרבים אלא ישתמש כל אחד ברשות שחלק לעצמו בלבד עד שיערבו כולן, אף על פי שהכל רשות היחיד.

הלכות עירובין, פרק א הלכה ד-ה

53. ישעיה נח:ג.

54. דברים ה:יד.

55. חלק מטעמי מוקצה נלמדים מקל-וחומר מתקנת נביאים (הטעם הראשון). חלק אחר בא כסייג לאיסור דאורייתא (הטעם השני) והחלק השלישי במהותו הוא תקנה מחודשת כדי להרגיש את השביתה בשבת (הטעם השלישי).

56. וז"ל הראב"ד: "אמר אברהם: עוד אמרו (שבת ככד, ב) 'אטו טלטול לאו צורך הוצאה הוא', ועוד אמרו (שם, ככג, ב)

57. המגיד-משנה על אתר מתייגע להבין מדוע אכן הרמב"ם לא הביא גם את הטעמים שמביא הראב"ד, ומסיים: "ואפשר שרבינו הזכיר טעמים אלו שחידש הוא ז"ל ולא לומר שאין שם טעם אחר וזה נראה יותר".

58. וכדרכו מעיר הרב-המגיד שם: "דברי רבינו בטעם תקנת שלמה פשוטים וברורים הם וראויים אליו".

בבא מצעא

זמנים. הלכות עירובין פ"א

מגיד משנה

ג וכל יושבי אהלים או סוכות או וכו'. דברי רבינו נכאן הם לומר שהאילים שנמנה הקבוע ועומד באותו מקום ימים לריבין הן לערב אל האילים שבשיירא שהשיירא הולכת לדרכה ונמו שם מפני השבת ועשו אהלים פטורים הם מלעבד לפי שאין קבועין. ומבאר כן בירושלמי תני אהלים שנמנה לריבין עירובי שבשיירא אין לריבין עירוב. ופרק שני מהלכות מלכים ומלחמותיהן כתב וכן פטורין מלעבד עירובי חצירות במחנה וכו'. והוא דין המשנה בסוף פ"ק דעירובין (דף י"ז) ששנינו ארבעה דברים פטורין במחנה ואחד מהם לערב. ואין סמירה בדברי רבינו לפי שדין המשנה הוא במחנה ההולך למלחמה וכשכן חושים ימים חושים להלם ומפני כן הקלו להם אל דין הירושלמי הוא בלשון המזמין שלא להלם. כך נ"ל למרן דברי רבינו אלל המפרשים כתבו שהנפקא במוספא בהפך שפוטרת במחנה ומחייבת בשיירא ופוטרת ספרי הירושלמי משובשת וכמו שכתבנו נקרא כל שיש בו עשרה שגמור עד למחנה גדול במחנה אלהים וכמה הוא מחנה אלהים עשרה פחות מכן שיירא ולא כתבו ודוקא מחנה יולא למלחמה. ומשמנה נראה דדאי דוקא יולא למלחמה ונגמ' הביאו ברייתות מחנה יולא למלחמה הרשות וכו' ודברי רבינו נראין: ד ופנייה מה תקן שלמה דבר זה וכו'. דברי רבינו טעם חקנת שלמה פשוטים וברורים הם וראויים אליו: ז הערוב שעושין בני החצר זה עם זה וכו'. זה מובאר במקומות רבים במסכת עירובין: ח אין סעדין וכו'. פרק חנון (דף פ"ג) משנה בכל מערבין ומשתתפין חוץ מן המים ומן המלח דברי ר"א רבי יהושע אומר כבר הוא עירוב אפי' מאפה סאה והוא פרוסה אין מערבין בה כבר באסור והוא שלם מערבין בו והלכה כר' יהושע וכן פסקו ז"ל. ושם (דף פ"א) הוכיחו ברייתא דרבי יהושע מודה שכל מערבין עירובי מחומין וכלל משתתפין מחומי מנאות ולא אמרו לערב כפת אלל בחצר בלבד:

פרק א מ ובמה שיעור האוכל שמשותפין בו וכו'. שיעורו שתי סעודות שכן כ"ח גרונות שהם כשש ביצים ביוניזם בפרק כ"ד משתתפין (עירובין פ"ב): במשנה במוזן ב' סעודות דעירוב ר"י בן ברוקא אומר מכבר בסוגיין מר' סאין בסגול ר"ש אומר משמי ידות לקב תליה לבית המנוגע ותני תליה לפסול בה את הגויס ובגמרא חנה ותני תליה לטמא טומאת אוכלים ותנא דין מ"ט לא תני טומאת אוכלים משום דלא שוי שיעוריהו להדדי דמניא כמה שיעור חצי פרס שיעור שמי ביצים חסר קומעא דברי רבי יהודה וכו' ופסק רבינו כר"י בן ברוקא משום דאמרין בגמרא (שם פ"ג.) גבי כמה הוא שיעור חצי פרס א"ר חסדא זו דברי ר' יהודה ורבי יוסי אלל חכ"א כנייה ומתנה שחוקות וכו' חצי פרס מאן חכמים ר"י בן ברוקא. ומשמע לרבינו דמחלוקת נלשון חכמים הלכתא כרוביה וכו' כ"ה והוא מדברי הרשב"א במ"ה ועוד דקמס לן כוונתה בסוף פאה כמו שכתבו החוקקות כפ' כל כתבי (שבת ק"ח.) וקשה דא"כ ה"ל לפסוק דלגמא טומאת אוכלין הוי שיעורו ג' רביעי בינה דהא חנה ותני תליה לטמא טומאת אוכלין ואילו רבינו ז"ל פסק בפ"ב מהלכות טומאת אוכלין דלגמא טומאת אוכלין שיעורו כנייה והכי נמי אמרין בכל דוכא והיינו כר"ש. וי"ל דכי אמרין ותנא דין מ"ט לא תני טומאת אוכלים משום דלא שוי שיעוריהו דתנא וכו' ה"פ חצי תליה לפסול את הגויס לא דברי הכל הוא דהא איכא מ"ד דהוי פחות מחצי תליה ואיכא מ"ד דהוי יותר והשפא לדין דק"ל כר"י בן ברוקא כי חוץ בכל דוכא דקאמר דלגמא טומאת אוכלין הוי שיעורא כנייה אמרין דלמי שפיר כוונתה דלמי לית ליה הא דתנא חצי תליה לטמא טומאת אוכלין אלל טפי מחצי תליה הוי דהיינו כנייה: כ"ד

לרשות הרבים אלא ישתמש כל על פי שהכל רשות היחיד:

צילום דף מהמשנה תורה, הלכות עירובין

אריכות הרמב"ם בהסבר תקנת שלמה המלך על עירובי חצרות

אכן, כך אנו רואים שבדרך כלל כשהרמב"ם מביא תקנות, הרי הוא "יוצא" מדרכו להביא את ההלכה- הפסוקה, ומוסיף עוד פרטים, כגון: שם המתקן⁵⁹, ועל שום מה ראה לתקן התקנה. והדברים אמורים הן לגבי תקנות של משה רבינו או עזרא הסופר והן לגבי תקנות התנאים חכמי המשנה.

דוגמאות לרוב יש לזה לאורך ספרו, ומהם:

משה רבינו תיקן להם לישראל שיהו קורין בתורה ברבים בשבת ובשני ובחמישי בשחרית, כדי שלא ישהו שלשה ימים בלא שמיעת תורה.

ועזרא תיקן שיהו קורין כן במנחה בכל שבת משום יושבי קרנות.

הלכות תפילה, פרק יב הלכה א

כשראה הלל הזקן שנמנעו מלהלוות זה את זה... התקין פרוזבול כדי שלא ישמט החוב עד שילוו זה את זה.

הלכות שמיטה ויובל, פרק ט הלכה טז

59. על סיבת הוספת שם המתקן, ראה בכרך שני של 'ספר המבוא' בספר שופטים.

"בהלכות קידוש שבספר זה נבאר עיקר מנהג זה"

כפי שתיארנו בהרחבה בפרק הקודם ('שלשה כתרס'), המשנה-תורה מאורגן להפליא, וכל דבר נמצא בדיוק במקום המיועד לו. עד כדי כך שמאות פעמים במהלך הספר מציין הרמב"ם ללומד היכן מופיעים הדינים⁶⁰. אך בהלכות יום טוב, לגבי ה"מנהג" לעשות את ראש השנה יומיים גם בארץ ישראל, מצינו דבר פלא וחידוש – הרמב"ם מוצא לנכון גם להזכיר שיבאר את **טעם ההלכה** בהמשך הספר, בהלכות קידוש החודש!

זה שאנו עושין בחוצה לארץ כל יום טוב מאלו שני ימים מנהג הוא, ויום טוב שני מדברי סופרים הוא ומדברים שנתחדשו בגלות, ואין עושין בני ארץ ישראל שני ימים טובים אלא בראש השנה בלבד, ובהלכות קידוש החדש מספר זה נבאר עיקר מנהג זה, ומאי זה טעם עושין ראש השנה שני ימים בכל מקום.

הלכות שביתת יום טוב, פרק א הלכה כא

אכן, אנו מוצאים ב"ספר זה", בהלכות קידוש החודש, שהרמב"ם מביא את הטעם כפי שהוא הבטיח, ואף מרחיב להסביר מדוע נהגו כך אף בירושלים, ולבסוף מגיש לנו גם סיכום של הטעם "הנה למדת וכו'!"

יום טוב של ראש השנה בזמן שהיו קובעין על הראייה היו רוב בני ארץ ישראל עושין אותו שני ימים טובים מספק, לפי שלא היו יודעין יום שקבעו בו בית דין את החדש שאין השלוחין יוצאין ביום טוב.

ולא עוד אלא אפילו בירושלים עצמה שהוא מקום בית דין פעמים רבות היו עושין יום טוב של ראש השנה שני ימים טובים, שאם לא באו עדים כל יום שלשים נוהגין היו באותו היום שמצפין לעדים קדש ולמחר קדש. והואיל והיו עושין אותו שני ימים ואפילו בזמן הראייה התקינו שיהו עושין אפילו בני ארץ ישראל אותו תמיד שני ימים בזמן הזה שקובעין על החשבון, הנה למדת שאפילו יום טוב שני של ראש השנה בזמן הזה מדברי סופרים.

הלכות קידוש החודש, פרק ה הלכה ז-ח

"יתבונן בלשון החיבור בטעם שהזכיר בדין זה!"

לקראת סיום הסקירה על טעמי הלכות במשנה-תורה, יש להביא קטע מתשובה ארוכה שכתב בנו ותלמידו המובהק של הרמב"ם, רבינו אברהם החסיד, בקשר לדין מסוים בסוגית בר-מצרא. בזמנו היה דיין אחד במצרים שביסס את פסק-דינו על דברי הרמב"ם בהלכות-שכנים. אך על פסק-דין זה יצא רבינו אברהם בביקורת קשה ביותר, משום שהיה ניכר שהדיין לא התעמק בטעם שהביא הרמב"ם לדין זה, וממילא טעה בפסק-דינו.

הנה הפסק-דין של הרמב"ם, בציון 'הדין' ו'טעם הדין':

[הדין:] היה בן המצר במדינה אחרת או חולה או קטן, ואחר זמן הבריא החולה והגדיל הקטן ובא ההולך, אינו יכול לסלקו.

[טעם הדין:] שאם אתה אומר כן, אין אדם יכול למכור קרקעיתו, שהרי הלוקח אומר לאחר כמה שנים 'תצא מיד'. וכזה הורו הגאונים.

הלכות שכנים, פרק יד הלכה ג

והנה חלק מתשובת רבינו אברהם, כשהוא מטיף מוסר לדיין וקובע לו כללים ברורים על קביעת פסק-דין – כל מי שפוסק הלכה למעשה מספרו של אביו צריך לעיין "לסיפיה דקרא", כלומר **לטעם שמוסיף הרמב"ם**, ורק אז ייצא הדין נכון, בבחינת "צדק צדק תרדוף":

60. תוך שימוש בלשונות כמו "כבר ביארנו בהלכות...", "כמו שביארנו בהלכות...", או "כמו שיתבאר בהלכות...".

ובדינים כאלה, שיש בהם עיון ומשא ומתן בהלכה, צריכים לדיין שיהא זריז וישקול יפה את הדינים הכתובים, ולזה ולכיוצא בו הותנה בדיינים: "אנשים חכמים ונבונים"⁶¹, כי אינו מועיל זה בלא זה, והחכמה היא זכירת מה שנאמר, והבינה היא השכל הטוב ושקול הדעת.

הדיין שנתלה בלשון החיבור [המשנה-תורה] בלי ספק קרא את החצי הראשון שנזכר בו הדין הזה והניח האחרון, ובצדק יאמר לו "שפיל לסיפיה דקרא"⁶², ויתבונן נא זה התולה את עצמו בלשון החיבור בטעם שהזכיר בדין זה!

"שאם אתה אומר כן אין אדם יכול למכר קרקעו שהרי הלוקח אומר לאחר כמה שנים תצא מיד".

והוי כל מי שיש לו שכל התבוננו נא במה שנאמר בטעם הזה, והתבוננו במה שיש בשאלה הזאת שנשאלה. והוא שטעם בטול דין בעל-המצר... ואיה "צדק צדק תרדוף"?

שו"ת ראב"ם, סימן צז

"טוב טעם ודעת למדני"

הוי אומר: הטעמים והנימוקים במשנה-תורה לא באו רק כדי לתת 'טעם טעים' להלכה, אלא הם חלק בלתי נפרד מההלכה, ובלעדיהם אין לפסוק הלכה.

מאידך, אין הרמב"ם מביא טעמים בכל המקומות, וכאמור, קשה להבין מהי שיטתו של הרמב"ם – מדוע רק בהלכות מסוימות מביא רבינו את טעמי ההלכה.

נציין כאן את ביקורתו של אחד ממפרשי הרמב"ם, רבי יוסף ק' כספי, (שנולד כשבעים וחמש שנה אחר הרמב"ם) בספר-המוסר שלו. הוא טוען שבלתי אפשרי להבין את ההלכה עצמה ללא הטעמים, ומביא דוגמא מהלכה בדיני סוכה שמופיעה בתלמוד עם שלשה טעמים שונים, אך הרמב"ם הביא את הדין כהלכה פסוקה ללא טעם כלל, דבר המקשה על הבנתה (בעוד הרי"ף והרא"ש, לדוגמא, מביאים את הטעמים ואף דנים בהם).

הנה דברי ק' כספי:

רואה אני כי כוונת המתעסקים מכם בגמרא וחיידושים ושיטות הוא לדעת ראיות על [מצות] המעשיות, כי לא יספיק לכם לפי הקבלה מספר משנה-תורה שחיבר רבינו משה, ואע"פ שאמר [הרמב"ם] ז"ל [בהקדמתו]: "ואינו צריך לספר אחר ביניהם".

והמשל בזה: כתב הרב המורה ז"ל (=הרמב"ם) בהלכותיו⁶³: "סוכה שהיא למעלה מעשרים אמה פסולה". ותאמרו נואש, ולא ינוח לכם, עד שתדעו [את טעם ההלכה] אם הוא משום דלא שלטא ביה עינא, או משום דאין אדם יושב בצל סכך רק בצל דפנות, או משום דסוכה דירת עראי בעינן.

ספר המוסר, פרט טו

61. ראה דברי אביו הרמב"ם: "אין מעמידין בסנהדרין בין בגדולה בין בקטנה אלא אנשים חכמים ונבונים, מופלגין בחכמת התורה בעלי דיעה מרובה" (הלכות סנהדרין, פ"ב ה"א).

62. לשון הגמרא, ברכות, י, א. כלומר, רד לסוף הפסוק, ויתבונן בכל הדברים.

63. הלכות סוכה פ"ד ה"א.

רבי יוסף ק' כספי

ה'מ (1280) ל'ארז'נטיירה, פרובנס – ה'ק (1340) טאראסקון, צרפת

מדקדק וחוקר, ממפרשי המורה-נבוכים. רבי יוסף הוא מחכמי הפילוסופיה היהודית בתקופת השגשוג שלה בפרובנס. כתב ספרי דקדוק ופילוסופיה והבולט בספריו הוא פירוש 'עמודי כסף' ו'משכיות כסף' למורה הנבוכים. שמו 'ק' כספי הוא על שם עיר הולדתו שמשמעה "כסף". מאותה סיבה, המילה "כסף" שזורה בשמות של כל ספריו (כמו, 'טירת כסף' בדקדוק המקרא, 'אדני כסף' על הנביאים, 'חצוצרות כסף' על משלי וקהלת, 'שרשרות כסף' – ספר מילון עברי, 'רתוקות כסף' – מבוא לדקדוק).

הנשר הגדול

אחד התארים הנפוצים על הרמב"ם מימי קדם ועד ימינו

המקור הראשון, בו אנו מוצאים את התואר הזה מופנה כלפי הרמב"ם, הוא ב'איגרות הרמ"ה' של בן דורו ובר-פלוגתתו, רבי מאיר הלוי אבולעפיה. באחד מהמכתבים כותב אליו רבי אהרן ב"ר משולם הלוי, מחכמי-פרובנס וממעריציו הגדולים של הרמב"ם: "מי שמע כזאת, מי ראה כאלה, וכדבר הגדול הזה הנהיה?! – כי על נשר הגדול, גדול כנפי חכמה ותושיה, ורב נוצה בדעת ושכל..." (אגרות הרמ"ה, סימן כא).

הנשר מיוחד ביכולתו – לעוף לגורדי שחקים; ראייה חדה (הנשר רואה חד יותר פי שמונה מבני אדם); וכמובן "כנשר יעיר קינו, על גוזליו ירחף, יפרוש כנפיו יקחהו, ישאהו על אברתו" (דברים לב:יא), ו"ואקח אתכם על כנפי נשרים" (שמות יט:ד) – רחמיו על גוזליו, ודרכו לשאת אותם על כנפיו.

קל מאוד להצמיד את התכונות הללו אל הרמב"ם, שהגביה טוס יותר משאר הפרשנים, העוז והחידוש שבספריו עולים על כל השאר; ראייתו המעמיקה – המבט על ההלכה כולה מקצה לקצה בלי להתבלבל ואף לעשות סדר להלכה; ועל הכול: כוחו לקחת כל אדם, "כקטן כגדול" ולהעניק לו את היכולת לרחף אף הוא בנתיבות ההלכה, הכל על בסיס המשנה תורה.

במרוצת הדורות הוענק הכינוי הזה לכמה מגדולי ישראל. הבולט שבהם הוא רבי נתן אדלר מפרנקפורט ד'מיין, רבו של ה'חתם סופר' (ראה שו"ת חתם סופר (ח"ב, יו"ד, סימן קסז): "אדוני מורי ורבי הגאון המפורסם בכל קצוי ארץ... הכהן הגדול... כקש"ת מהו' נתן מר כהן צדיק על החסידים ועל הצדיקים, הוא הנשר הגדול – המרחף על גוזליו תלמידיו"). הכינוי הזה הוענק לו כנראה בגלל שם משפחתו 'אדלר', הוא 'נשר' באידיש.

מצינו גם שימוש בתואר זה כלפי אישים שונים בתוספת הסבר. כך לדוגמא במכתב אל מרן הבית-יוסף: "שאלה הנשר הגדול בעל הכנפים המגביה לשבת על מרומי שמי התורה ונאומי טעמי הסברא כנשר יעוף השמים יפרוש כנפיו... הסוכך בכנפי חסידותו וצדקתו על עדר ה' צאן אובדו' נעות ונדות..." (שו"ת בית יוסף, דיני גיטין וגירושין, סימן יג).